

Diyanet

İlmî Dergi

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 48 • Sayı: 3 • Temmuz - Ağustos - Eylül 2012

İBN RÜŞD'ÜN HADİSÇİLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ*

Enbiya YILDIRIM**

Özet:

Başta felsefe olmak üzere fıkıh, edebiyat, tıp ve kelam alanında önemli eserler veren İbn Rüşd hadis alanında da kendisini yetiştirmiş bir insandır. Muvatta'yı ezberleyerek babasına arz etmiş olması ile mukayeseli hukuk konularındaki hadislere vukufiyeti onun bu yöndeki birikimini yansıtmaktadır.

Biz bu makalemizde Bidâyetü'l-Müctehid'i merkeze almak suretiyle hadisçiliğini genel hatlarıyla ele alacağız. Bu bağlamda zikrettiği hadislerin kaynaklarını vermeye önem verişini, hangi konularda sahih hadis bulunmadığını belirtmesini, hadislerin sıhhatlerini tetkikini, 'ihtilafü'l-hadis' konusunda son derece birikimli oluşunu, hadisleri değerlendirirken mezhep taraftarlığından uzak oluşunu değerlendirecek, tüm bunları yaparken eleştirel bir bakış açısıyla konuyu analiz etmeye çalışacağız. Makale okunduğunda "İbn Rüşd ve hadis" çerçevesinde okuyucuda bir kanaat oluşacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, İhtilafü'l-Hadis, Kaynak, Mezhep, Taraftarlık, Birikim.

An Overview of Ibn Rushd's Expertise in Hadith

Abstract:

Ibn Rushd wrote important works in the field of medicine, theology jurisprudence, literature and particularly in philosophy. He had also trained himself in the field of hadith. He had memorized Muwatta and read it to his father while also being educated about hadiths in the field

* Bu makale 9-11 Eylül 2008 tarihlerinde Sivas'ta düzenlenen İbn Rüşd Sempozyumu'nda yapılan sunumun gözden geçirilmiş hâlidir.

** Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

of comparative law. This situation reflects his intellectual ability of accumulation in the field of hadith.

In this article, we will place Bidayatu'l-Muctahid in the center and discuss Ibn Rusd's expertise in the field of hadith in general terms. In this context, we will examine his emphasis on the sources of mentioned hadiths, his explanation of certain topics which do not contain sahih hadith, his handling of the reliability of hadith, his high level of accumulation in the area of ihtilafu'l-hadith and his distance from sectarian views when examining hadiths. While covering all these topics, we will deal with issues from a critical perspective. We believe readers will become more knowledgeable about "Ibn Rusd and hadith" after having read this article.

Key Words: Jurisprudence, İhtilafu'l-Hadith, Source, Doctrine, Favor, Accumulation.

GİRİŞ

İslam dünyasının Batıyla yüzleştiği en uç bölgede birkaç bilim dalında birden kendisini yetiştirerek İslam medeniyetini çeşitli veçhelerden insanlığa sunma başarısını göstermiş olan İbn Rüşd, pek çok açıdan incelenmeyi hak etmektedir. Biz bu makalemizde onun Bidâyetü'l-Müctehid bağlamında hadisleri ele alışını ve bunları yorumlamasını ana hatlarıyla sunacağız. Ancak onun söz konusu alandaki konumuna geçmeden önce, işe ailesiyle başlamak en uygunu olacaktır. Bu bilgiler İbn Rüşd'ün hadis alanındaki birikimini ve yorumlarını daha iyi anlamamızı sağlayacak, içinden geldiği ailenin yetişmesi ve bakış açısındaki etkisi daha iyi kavranacaktır.

İbn Rüşd'ün dedesi "Şeyhu'l-Mâlikiyye"¹ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Mâlikî'dir (405-520). Fıkıh, usûl ve ferâiz konularında son derece birikimli bir insan olduğu zikredilmektedir. Kadılık yapmış ve pek çok eser telif etmiştir. 18 ciltlik el-Beyân ve't-Tahsil onun birikimini anlamak için yeterlidir. Tahâvî'nin müşkil rivayetler üzerindeki eserlerine tehzîb çalışmaları yapmış olması, hem hadis alanının en problemlili konularından birisi olan ihtilâfu'l-hadîs bahsine olan ilgisini hem de kadı olması hasebiyle özellikle ahkâm bahislerindeki ihtilafların kaynağında yer alan hadislere olan vukufiyetini göstermektedir. Ayrıca Mâlikî mezhebinde belli bir seviyede bulunan herkesin iyi bir Muvatta'î hafızı olduğunu göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün dedesinin hadis alanında çaba sarf etmiş donanımlı bir kişi olduğunu söylemek mümkündür.²

1 Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Ebû Abdillâh Muhammed, Beyrut-Tsz., IV, 1271.

2 Merrakûşî, *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, hzl. İhsan Abbas, Beyrut-1983, IV, 74; Ğumârî, *el-Hidâye fî Tahrici Ehâdisi'l-Bidâye*, hzl. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Adnan Ali Şellâf, Beyrut-1987, I, 22; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muhezzeb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, hzl. Me'mûn b. Yahya el-Cennân, Beyrut-1996, s. 278.

İbn Rüşd'ün babası Ahmed b. Ebi'l-Velîd b. Rüşd'e (487-563) gelince, o da babası gibi kadılık yapmıştır. Nesâ'tin Sünen'ine son derece dolu bir şerh yazdığı zikredilmektedir. Ayrıca o da babası gibi Muvatta' hafızı olmalıdır. Zira aşağıda geleceği üzere İbn Rüşd Muvatta'ı kendisine ezberden arz etmiştir. Bu da onun mezkûr eseri ezberlediğini göstermektedir. Söz konusu durum, baba ile oğulun İslam hukukunun meselelerine derinlemesine vukufiyetleri yanında ahkâm hadisleri alanındaki donanımlarını göstermektedir.³ Buna bakarak, İbn Rüşd'ün yetiştiği geleneğin Kur'an dolayısıyla tefsir yanında mukayeseli hukuk ve hadis alanında güçlü bir çizgiyi temsil ettiği ifade edilebilir.

İbn Rüşd'e (520-595) gelince, hayatını ilme vakfetmiş bir insandı. Anlatıldığına göre, aklı ermeye başladıktan sonra sadece babasının vefat ettiği gece ile zifaf gecesi tetkik ve okuma işini yapamadı.⁴ 60'dan fazla eseriyle⁵ câmiu'l-ulûm bir mütefekkir olarak kelim, felsefe, fıkıh ve tıp yanında hadise de eğildi. Hadis meclislerine katılarak hocalardan hadis dinledi.⁶ Muvatta'ı ezberledi ve babası Ebu'l-Kâsım'a arz etti.⁷ Ancak onun "dirayet yönü rivayet yönünden baskın idi."⁸ Bu tarafı eserlerinde kendisini gösterir. Kadılık yapan kuşağın bir ferdi olarak o da kadılık yaptı. Elimizdeki bu sınırlı bilgilere bakarak, geldiği kuşağın geleneğini devam ettirdiğini ve hadisin özellikle ahkâm alanında kendisini belli bir düzeyde yetiştirdiğini söylemek mümkündür.

I- İBN RÜŞD'ÜN HADİS BİRİKİMİNİ YANSITAN BİDÂYETÜ'L-MÜCTEHİD'İN KISA BİR TANITIMI

İbn Rüşd'ün hadis alanındaki birikimi ve bu birikimin yansıması, muhtasar mukayeseli İslam hukuk ansiklopedisi olarak kabul edilebilecek Bidâyetü'l-Müctehid'de⁹ görülür. Bu nedenle onun söz konusu yönünü bu eser üzerinden değerlendirmek gerekir. Adı geçen esere bakıldığında, felsefi yönüyle meşhur olan İbn Rüşd'ün -kadılık yapmış olması hasebiyle- mukayeseli hukuk alanında oldukça üst düzeyde bir birikime sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle kendi mezhebi olan Mâlikî mezhebinin delilleri ile diğer mezheplerin dayanaklarını çok yalın ve özlü bir şekil-

3 Mahlûf, *Şeceretu'n-Nâri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, Beyrut-Tsz., s. 146; Gumârî, *age.*, I, 21.

4 İbn Ferhûn, *age.*, s. 379; Mahlûf, *age.*, s. 146.

5 İbn Ferhûn, *age.*, s. 379; Mahlûf, *age.*, s. 147.

6 İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, hzl. Abdulkadir el-Arnâvut, Mahmud el-Arnâvut, Beyrut-1986, VI, 522.

7 Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, hzl. Heyet, Beyrut-1991, II, 114; İbn Ferhûn, *age.*, s. 378-9.

8 İbn Ferhûn, *age.*, s. 379; Mahlûf, *age.*, s. 146.

9 Eser *Bidâyetü'l-Müctehid* adıyla Ahmet Meylânî tarafından mükemmel sayılabilecek bir şekilde Türkçeye kazandırılmıştır. I-IV, İstanbul-1991. Biz bu makalemizde, Halid el-Attâr tahkikiyle (I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Tsz.) basılan nüshayı esas aldık.

de ortaya koymuş olması vukufiyet yanında özümşenen bilginin hülâsasının takdimi açısından da önem arz etmektedir. Mezheplerarası ihtilafları görme açısından önemli bir müracaat kaynağı olan bu eser, bir anlamda hilâfiyyât çalışması olduğundan ihtilafların kökeninde yer alan hadisleri tanıma ve bunların nasıl yorumlandığını öğrenme açısından da son derece önem arz etmektedir. Bir açıdan, İbn Kuteybe'nin Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs'i ile İbn Fûrek ve Tahâvî'nin çalışmalarının ahkâm hadislerine ayrılmış bir versiyonu olarak kabul edilebilir. Aralarındaki tek fark, ihtilafların çoğunlukla giderilmemiş olması, tarafların delillerinin sunulmasıyla yetinilmiş olmasıdır. Bu itibarla, Beyhakî'nin Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebi arasındaki farkları incelediği Hilâfiyyât'a benzer. Ondandır ayrılan yönü tarafsız oluşudur.

Genel yapısı bu olan Bidâyetü'l-Müctehid'in en önemli yanlarından birisi, İslam hukukunun ana meselelerini karşılaştırmalı olarak vermeyi, söz konusu konularla ilgili olarak okuyucuyu orta düzeyde bilgilendirmeyi hedefleyen bir çalışma olmasıdır. Zaten adı da kitabın amacını ortaya koymaktadır: Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid (Çalışanın Başlama Noktası, Orta Düzeydeki Varacağı Son Merhale). Dolayısıyla bu eser, konuları karşılaştırmalı olarak delileriyle ama fazla detaya inmeden öğrenmek isteyenler düşünülerek hazırlanmıştır. Bu eseri okuyan kişi, mezhepler arasındaki ihtilafların ana sebeplerini, ittifak ettikleri hususları, konuyla ilgili ayet ve hadisler yanında bunların yorumlarını ve yapılan kıyasları ana hatlarıyla öğrenme ve belli bir düzeye ulaşma imkânına sahip olabilecektir. Zaten İbn Rüşd'ün kendisi de yer yer çalışmasının muhtasar bir çalışma olduğuna vurgu yapar ve mufassal çalışmalar gibi meseleleri uzatmaz. Nitekim imamlığın şartlarına dair ihtilaf edilen hususlar da nas olmadığı için ele almadığını söylerken¹⁰, kira akdiyle ilgili bir babta “Bu babın konuları çoktur ancak bizim amacımız teferruata girmek değildir.”¹¹ der.

Fıkıh babları tertibince hazırlanan çalışmaya mevzuların ele alınış tarzı açısından baktığımızda, konuların girişinde genellikle o konunun temelini oluşturan ayet ve hadisler ile bilginlerin ittifak ettikleri hususu zikrettiğini görürüz. Dolayısıyla konunun alt yapısını girişte hazırlamış olur. Guslü gerektiren şeyler bahsine meninin inzali ve hayıza dair ayetler ve hadislerle başlayarak bilginlerin bunlarda ittifak ettiklerini söylemesi¹², başka bir yerde hayız ve istihazeye dair ayet ve icma edilen hususları zikretmesi¹³, taharet bahsi girişinde konunun temelini oluşturan ayet ve hadisler yanında

10 *Bidâye*, I, 118.

11 *Bidâye*, II, 182, 224. Keza başka bir yerde “Bu konunun icma edilen keza ihtilaf edilen meşhur meseleleri bunlardır.” der, mevzunun diğer detaylarına girmez. I, 36.

12 *Bidâye*, I, 41.

13 *Bidâye*, I, 48-9.

âlimlerin necasetten taharetin şeriatta emredilen bir husus olduğunda ittifak ettiklerini aktarması¹⁴ ile namazın sahih olma şartları konusuna başlarken konuşmamak gerektiği hususunu ayet ve hadis ışığında ele alması¹⁵ böyledir.

İbn Rüşd'ün bu eserde kullandığı dil, son derece yumuşak bir üsluptur. Okuyucu Mâlikî olmasına rağmen kendi mezhebinin tarafgirliğini yapmayan, bilmediği yerde bilmediğini rahatlıkla ifade eden bu mütevazı söylem karşısında etkilenir. Örneğin, çocukların zekât verip vermeyeceği bahsinde, topraktan çıkarılanla çıkmayanlar arasında ayırım yapanların neye dayandıkları hususunda bir bilgisi olmadığını söyler.¹⁶ Başka bir yerde de “Bu konunun dayandığı bir delil bilmiyorum.” der.¹⁷ Mezhep imamlarına karşı kullandığı ifadeler de onun bu nezaketini teyit eder mahiyettedir. “Herhâlde Mâlik ile Şâfi bu hadisi sahih bulmamışlardır.” demesi gibi.¹⁸ Onun bu nezaketi bazen konular çerçevesinde ahlaki öğüt vermeye kadar gider. Bunu, hem hukuk alanında yetişecek olanlara bir nasihat hem de önlerine gelecek meselelerde insanları irşad etmelerine yardımcı olmak amacıyla yaptığı düşünülebilir. Örneğin, hibeden dönen kimseyle ilgili hukuki tartışmaları ve Hz. Peygamber'in hibesini geri isteyen ağır şekilde eleştiren hadislerini zikrettikten sonra söylediği şu söz böyledir: “Yapılan hibeden dönmek iyi bir davranış değildir. Ayrıca şeriat sahibi Hz. Peygamber (s.a.s.) ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderilmiştir.”¹⁹

II- İBN RÜŞD'ÜN HADİSÇİLİĞİ

Bu kısımda İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid'deki hadisçiliğini, açıklamalarından ve uygulamalarından yola çıkarak birkaç açıdan ele alacağız.

A- Hz. Peygamber'in Teşrî Açısından Konumu

Eserinin başında temel usûl konularına çok kısa bir şekilde değinen İbn Rüşd, Hz. Peygamber'in konumuyla ilgili olarak da özet bilgi verir, yaklaşımını ortaya koyar. Kur'an yanında teşrî sahibi olarak Hz. Peygamber'i kabul eder ve ondan ahkâm alma yollarının üç tane olduğunu belirtir: Lafız, fiil ve ikrar.²⁰

Hz. Peygamber'in ifadelerinin teşrîdeki yeri hususunda genel anlamda bir ihtilaf olmadığı için bu hususa fazla girmeyen İbn Rüşd, Hz. Peygamber'in fiillerinin, ulema-

14 *Bidâye*, I, 64.

15 *Bidâye*, I, 98.

16 *Bidâye*, I, 196.

17 *Bidâye*, I, 54.

18 *Bidâye*, II, 302.

19 *Bidâye*, II, 271. Toplum bireyelerine yönelik ahlaki tavsiyeleri için de bk. II, 388.

20 *Bidâye*, I, 5.

nın çoğunluğuna göre, şer'î hükümlerin öğrenildiği yollardan birisi olduğunu belirtir. Bazılarısıya, sözlü anlatım içermediği için fiillerin hüküm ifade etmediğini söylemişlerdir. Hüküm ifade ettiğini söyleyenler de ne tür bir hüküm ifade ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları vucûb, bazıları mendubluk ifade eder demişlerdir. İbn Rüşd, muhakkikler nezdinde makbul olan yaklaşımın şu olduğunu söyler: Eğer vacip olan bir mücmeli açıklıyorsa vucûba, mendub olan bir mücmeli açıklıyorsa mendubiyete işaret eder. Eğer bir mücmeli açıklamıyor ve Allah'a yakınlık türünden bir şeyi ortaya koyuyorsa onun mendubluğunu, mubahlık türünden bir şeyi ortaya koyuyorsa onun mübahlığını gösterir.²¹ Görüldüğü üzere İbn Rüşd, Hz. Peygamber'in eylemlerini kategorize ederek değerlendirmekte ve eylem türüne göre bir konum belirlemektedir. İbn Rüşd aynı yerde ikrarın da, o şeyin caiz olduğunu gösterdiğini belirtir.²²

B- Özel İstihlaları

İbn Rüşd'ün çalışmasının en dikkat çekici yönlerinden bir tanesi kendine özgü istihlalarıdır. Bunlarla neyi kastettiği bilinmezse yanlış anlamalar ve yorumlar söz konusu olabilir. Bu tehlikeden dolayı, yer yer okuyucuyu özel kullanımları hususunda uyarır:

1- Sâbit: İbn Rüşd bu ifadeyi Sahîhayn'ın veya ikisinden birinin rivayet ettiği hadisler için kullanmaktadır. Bir yerde şöyle demektedir: “Ben bir hadis için ‘sabittir’ dediğim zaman, Buhârî'nin veya Müslim'in veyahut da ikisinin birden rivayet ettikleri hadisleri kastetmekteyim.”²³

2- Eser: İbn Rüşd eserinde hadisleri “eser” diye de isimlendirir. Bilindiği gibi bu tarz bir kullanım hadisçilerin genel kullanımını değildir. Zira eser daha ziyade hadis dışı rivayetler için kullanılan bir ifadedir. Örneğin birkaç yerde şöyle der: “Hz. Peygamber'in nasıl abdest aldığını belirten sahih eserlerin hiçbirinde sakal ovma geçmez.”²⁴ “Hz. Peygamber'den ‘Müdebber köle sahibinin (ana malından değil) terekisinin üçte birinden çıkar.’ hadisi rivayet edilmiştir ancak bu eser hadisçiler nezdinde zayıftır.”²⁵ “Bu konudaki ihtilafın sebebi eserlerin çelişik olmasıdır.”²⁶

21 *Bidâye*, I, 7.

22 Yaşamın insanın karşısına çıkardığı meseleler sonsuz olmakla birlikte, Kur'an ve hadislerde hükümleri ortaya konulan hususlar sınırlıdır. Bu nedenle, yeni problemlerin cevaplarının ayetlere ve hadislere müracaatla aranmasında kıyas yoluna başvurmak elzem olmaktadır. Bu nedenle İbn Rüşd, Zâhirîlerin kıyas yapmanın batıl olduğunu söylemelerine karşın kıyasın gerekliliğini savunmak için şöyle söyler: “Akli delil kıyasın varlığına şahitlik etmektedir. Şöyle ki, insanlar arasında yaşanan olaylar sonsuzdur. Oysa naslar, fiiller ve ikrarlar sınırlıdır. Bu nedenle, sınırsız olanı sınırlı olanla karşılamak imkânsızdır.” *Bidâye*, I, 5.

23 *Bidâye*, I, 42.

24 *Bidâye*, I, 13.

25 *Bidâye*, II, 317.

26 *Bidâye*, II, 270, 271, 300. Keza bk. I, 17, 36, 38, 171, 205; II, 182, 317.

3- Cumhûr: Bu ifade için de şöyle söyler: “Ben ‘cumhûr’ dediğim zaman üç fakih yani Mâlik, Şâfî ve Ebu Hanife’yi kastederim.”²⁷

C- İbn Rüşd’ün Yararlandığı Temel Kaynaklar

İbn Rüşd, mezheplerin bakış açılarını ve konuyla ilgili mutenâkız hadislerle yaklaşımlarını ele alırken yararlandığı üç şahsiyet ön plana çıkmaktadır. Hadislerin sıhhat durumlarıyla ve mezheplerin yaklaşımıyla ilgili olarak İbn Abdilber temel referansıdır. Hatta Bidâyetü’l-Müctehid’in İstizkâr’ı başta olmak üzere İbn Abdilber’in çalışmalarını temel başvuru kaynağı olarak kullandığını söylemek mümkündür. Zaten İbn Rüşd’ün kendisi de kitabında naklettiği görüşlerin çoğunu İstizkâr’dan aldığını söylemektedir.²⁸ Tahâvî’nin çalışmalarını da, konuların merkezinde bulunan muhtelif hadisleri görmek ve bunların yorumlanışını aktarmak amacıyla çok kullanır.²⁹ İbn Hazm’dan da gerek fikhî yaklaşımlar ve gerekse hadislerin sıhhatleri hususunda yararlanır.³⁰

D- İbn Rüşd ve Hadislerin Kaynaklarına Atfı Sorunu

İbn Rüşd, eserinde zikrettiği hadislerin kaynaklarını belirtmeye önem verir ve çoğu kez bunları zikreder. Bu kaynaklar içinde, İslam dünyasında çok saygın yeri olan Buhârî ve Müslim özel bir yere sahiptir. Zikrettiği hadis Sahîhayn tarafından rivayet edilmişse mutlaka belirtir.³¹ Hadis Sünen’lerde geçiyorsa bunu da belirtmeye dikkat eder. Ancak bütün bir çalışma boyunca İbn Mâce’ye hiç atıfta bulunmaz. Bunun İbn Mâce’nin hadis kitapları içerisinde diğerleri kadar bir şöhrete ve itibar seviyesine ulaşmamış olmasının etkisi olduğu söylenebilir.

İbn Rüşd, zikrettiği hadislerin kaynaklarını belirtmeye önem verir ancak pek çok yerde zikrettiği hadislerle verdiği kaynaklar arasında uyumsuzluk söz konusudur. Bu hususu aşağıdaki başlıklarda ele alabiliriz:

1- Buhârî ve Müslim’e atfetmediği hadisin bu iki eserden birisinde bulunuyor olması: İbn Rüşd zikrettiği hadisin Buhârî ve Müslim’de bulunuyor olmasına son derece önem vermesine rağmen bazen bu eserlerde geçen hadise kaynak olarak başka eserleri verebilmektedir.

27 *Bidâye*, I, 60.

28 *Bidâye*, I, 75. Ayrıca bk. I, 102, 107, 191 (Muhaddislerden biri der), 269, 272, 275, 314, 341, 376; II, 273, 274, 277, 292, 321, 325, 336, 348, 369.

29 Bk. *Bidâye*, I, 21, 178, 189, 204, 233, 249, 349, 381; II, 113, 182, 263, 288, 291.

30 Örneğin bir yerde şöyle der: “Saffân b. Assâl hadisini her ne kadar *Buhârî* ile *Müslim* rivayet etmemiş olsa da hadis bilginlerinden bir gurup ve Ebû Muhammed b. Hazm onu sahih kabul etmişlerdir.” *Bidâye*, I, 21, Keza bk. I, 24, 48, 52.

31 Bk. *Bidâye*, I, 89, 171, 185, 355; II, 268, 359, 383.

a) Hz. Peygamber'in Uhud şehitlerini elbiseyle defnettirdiğine dair hadisi Ebû Davud'un rivayet ettiğini³² söyler.³³ Oysa bu hadis Buhârî'de de vardır.³⁴

b) İbn Abbas'dan gelen "Hz. Peygamber yırtıcı dişleri olan vahşi hayvanlar ile pençeli kuşların etinin yenmesini yasakladı." hadisi için "Bu hadisi Şeyhayn rivayet etmemiştir. Ebû Davud³⁵ rivayet etmiştir." der.³⁶ Oysa bunu Müslim rivayet etmiştir.³⁷

c) Mâlik'in rivayetine göre, Ebû Leylâ > Sehl b. Ebî Hamse tarihiyle gelen hadiste Hz. Peygamber, Yahudi bölgesinde öldürülen Müslümanın diyetini isteyen akrabalarına "Yemin ederseniz adamınızın kanına sahip olursunuz." buyurur.³⁸ Yine Mâlik'in Buşeyr b. Yesâr'dan rivayet ettiği mürsel hadiste, Hz. Peygamber'in "Adamınızın kan hakkına sahip olmak için elliniz yemin eder mi?" dediği geçmektedir.³⁹ İbn Rüşd bununla ilgili olarak şöyle söyler: "Buşeyr b. Yesâr'ın hadisinin isnadında ihtilaf edilmiştir. Mâlik mürsel olarak rivayet ederken başkaları müsned olarak rivayet etmiştir. Bu illet Buhârî'nin bu iki hadisi rivayet etmemiş olmasının sebebi olmuş olabilir."⁴⁰ Oysa Şeyhayn her iki hadisi de rivayet etmiştir.⁴¹

d) Nesâî'nin rivayet ettiğini⁴² söylediği⁴³ Abdurrahman et-Teymî'den gelen, ihramlıyken hediye edilen kuşun veya ceylanın etinin yenebileceğine dair hadisi Müslim de rivayet etmiştir.⁴⁴

32 *Ebû Davud*, Cenâiz 31.

33 *Bidâye*, I, 192.

34 *Buhârî*, Cenâiz 75. Kaldı ki İbn Rüşd'ün yararlandığı İbn Abdilber bunu *Buhârî*'nin de rivayet ettiğini belirtir. Bk. *İstizkâr*, hzl. Salim Muhammed Atâ vd., Beyrut-2000, V, 117.

35 *Ebû Davud*, Et'ime 33.

36 *Bidâye*, I, 378. Hadis için bk. *İstizkâr*, V, 509; *Temhîd*, hzl. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd., Kahire-Tsz., XV, 178-9.

37 *Müslim*, Sayd 16.

38 *Muvatta*, Kasâme 1.

39 *Muvatta*, Kasâme 2.

40 *Bidâye*, II, 351.

41 Ebû Leylâ rivayeti: *Buhârî*, Edeb 89; *Müslim*, Kasâme 6. Buşeyr b. Yesâr rivayeti: *Buhârî*, Cizye 12; *Müslim*, Kasâme 1. Her iki rivayet için de bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIII, 198-202; *İstizkâr*, VIII, 193-211.

42 *Nesâî*, Hac 78.

43 *Bidâye*, I, 265.

44 *Müslim*, Hac 65. Hadis için bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, hzl. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşî, Beyrut-1994, II, 171-2; İbn Abdilber, *Temhîd*, XXI, 153; *İstizkâr*, IV, 123.

e) Câbir'in rivayet ettiği, hedy sahibinin mecbur kaldığında hedyine binebileceğine dair hadisi Ebû Davud'un rivayet ettiğini⁴⁵ söyler.⁴⁶ Oysa bunu Müslim de rivayet etmiştir.⁴⁷

f) Müslim'e göre önceliği olan Buhârî'yi zikretmeyerek sadece Müslim'e atıfta bulunması da bu çerçevede zikredilebilir. Örneğin, Ebû Hureyre'den gelen "Sizden biri, bir gün öncesini veya bir gün sonrasını da tutması hariç, cuma günü oruç tutmasın." hadisini Müslim'in rivayet ettiğini⁴⁸ söyler.⁴⁹ Oysa Buhârî de bunu rivayet etmiştir.⁵⁰

2- Zikrettiği kaynakta hadisin bulunmaması: Bazen atıfta bulunduğu hadis söz konusu eserde bulunmamakta veya farklı şekilde yer almaktadır:

a) Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb'ın şek günü hakkında insanlara hutbe irad ettiğine dair hadisi Ebû Davud'un rivayet ettiğini söyler.⁵¹ Oysa metni farklı Ebû Davud'daki hadiste, bu kişinin el-Hâris b. Hâtib olduğu geçer.⁵² Ayrıca bahsettiği rivayet başka eserlerde geçmektedir.⁵³

b) İbn Rüşd, Ebû Burde'den gelen rivayette, boynuzu veya kulağı kesik hayvan kurban etmek istememesi karşısında Hz. Peygamber'in ona "Hoşlanmadığını kurban etme, ancak başkalarına da bunları haram etme." buyurduğunu nakleder ve bunun Nesâî'de geçtiğini söyler.⁵⁴ Oysa Nesâî'de bu hadis Berâ b. Âzib'den gelmektedir. Ayrıca boynuzu veya kulağı kesik hayvan kurban etmek istemediğini söyleyen kişi hadisin ravisi Ubeyd b. Feyrûz'dur. Hz. Peygamber'e nispet ettiği sözü söyleyen de Berâ'dır.⁵⁵

45 *Ebû Davud*, Menâsik 18.

46 *Bidâye*, I, 303. *Ebû Davud*'un rivayet ettiğini söylediği *Sahîhayn* rivayeti (I, 316), *Ebû Davud*'un rivayet ettiğini söylediği *Müslim* rivayeti (I, 319) diğer örneklerdir.

47 *Müslim*, Hac 375; *Temhîd*, XVIII, 298; *İstizkâr*, IV, 241.

48 *Müslim*, Sıyâm 147.

49 *Ğumârî*, *Hidâye*, I, 248.

50 *Buhârî*, Savm 63; *İstizkâr*, III, 382. Benzer örnekler için bk. *Bidâye*, II, 353; V, 229; VI, 94, 158. Keza *Ebû Davud*'da dediği hadisin *Müslim*'de de geçiyor olması İbn Rüşd açısından eksiklidir. *Bidâye*, II, 271; *Müslim*, Sıyâm 157.

51 *Bidâye*, I, 230.

52 *Ebû Davud*, Sıyâm 15.

53 *Müsned*, IV, 321. Ayrıca bk. *Ğumârî*, *Hidâye*, V, 133-4.

54 *Bidâye*, I, 347.

55 *Nesâî*, Dahâyâ 6. Tahâvî (*Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 168) ve İbn Abdilber (*Temhîd*, XX, 165; *İstizkâr*, V, 215) hadisi doğru haliyle vermektedir.

c) İbn Ebî Evfâ'dan naklettiği, savaşta bal ve üzüm gibi şeyleri yediklerine ve bunları toplanan ganimet arasına koymadıklarına dair hadisi Buhârî'nin rivayet ettiğini söyler.⁵⁶ Oysa Buhârî'nin rivayet ettiği söz konusu hadis Abdullah b. Ömer'den gelmektedir.⁵⁷ İbn Ebî Evfâ'nın hadisini ise Ebû Davud rivayet etmiştir.⁵⁸

d) Hafsa'nın Resulüllah'tan rivayet ettiği, "Geceden niyet etmeyenin orucu yoktur." hadisinin Buhârî'de rivayet edildiğini söyler.⁵⁹ Oysa bu hadis Buhârî'de yoktur.⁶⁰

e) Çocuğu için hac var mı diye soran bayana Resulüllah'ın "Evet, senin için de sevap vardır." buyurmasını Buhârî ile Müslim'in rivayet ettiğini söyler.⁶¹ Oysa hadis sadece Müslim'de yer almaktadır.⁶²

f) "Buhârî ile Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: 'Yanlışlıkla öldürmenin diyeti, sütten kesilmemiş 20 dişi deve yavrusu; sütten kesilmemiş 20 erkek deve yavrusu; 20, bir yaşında, 20, iki yaşında, 20, üç yaşında deve yavrusudur.' Ebû Ömer, Huneyf b. Malik vasıtasıyla İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğinden dolayı bu hadisi illetli bulmuştur."⁶³ İbn Rüşd böyle demektedir, ancak hadisi Buhârî rivayet etmemiştir. Etmiş olsaydı İbn Abdilber (büyük ihtimalle) bunu illetli saymazdı.⁶⁴

g) Avını üç gün sonra bulan kişiye Hz. Peygamber'in "Kokmamışsa yiyebilirsin." buyurduğu hadisi Tirmizî'nin de rivayet ettiğini söyler.⁶⁵ Oysa Tirmizî bunu rivayet etmemiştir.⁶⁶

56 *Bidâye*, I, 317.

57 *Buhârî*, Fardu'l-Humus 20. İbn Abdilber de bu şekilde verir. Bk. *Temhîd*, II, 20.

58 *Ebû Davud*, Cihâd 128.

59 *Bidâye*, I, 235. Hadisi veren İbn Abdilber *Buhârî*'ye nispet etmez. Bk. *İstizkâr*, III, 286. Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 54.

60 Hadis için bk. *Nesâi*, Sıyâm 68. Keza *Müslim*'in rivayet ettiğini söylediği hadisi de esasında *Müslim* rivayet etmemiştir. Bk. *Bidâye*, II, 358; *Ğumârî*, *Hidâye*, VIII, 551. *Ebû Davud*'un rivayet ettiğini söylediği (*Bidâye*, II, 15) rivayeti esasında *Tirmizî*'nin rivayet ediyor oluşu da böyledir. Benzer bir durum, *Ebû Davud* rivayet ediyor dediği (II, 45) başka bir hadiste söz konusudur.

61 *Bidâye*, I, 256. Hadis için bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, I, 94, 96-8, 100-1, 103; *İstizkâr*, IV, 397.

62 *Müslim*, Hac 72. Benzer bir örnek için bk. II, 50. *Sahîhayn*'in rivayet etmiştir dediği, ancak sadece *Buhârî*'nin rivayet ettiği hadis için de bk. I, 355.

63 *Bidâye*, II, 336.

64 Hadis için bk. *Tirmizî*, Diyât 1. Ayrıca bkz. İbn Abdilber, *İstizkâr*, VIII, 54-6; *Temhîd*, XVII, 350-4; *Ğumârî*, *Hidâye*, VIII, 459.

65 *Bidâye*, I, 371.

66 Rivayet için bk. *Müslim*, Sayd 10. Ayrıca bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIII, 14, 346; *İstizkâr*, IV, 130, V, 272, VIII, 374.

3- İki hadisi tek hadis olarak vermesi: Bazen iki hadisi “Hz. Peygamber’in kavli” diyerek tek hadis olarak verir. Örneğin “Ümmetimden, yanlışlıkla ve unutarak işledikleri şeyler ile içlerinden geçen şeylerin sorumluluğu kaldırılmıştır.”⁶⁷ hadisinde geçen ‘içlerinden geçen şeylerden sorumlu olmadıkları’ kısmı farklı bir hadisin parçasıdır.⁶⁸

4- Rivayette takdim tehir yapması: Manayla rivayet ettiği hadiste takdim tehir söz konusu olabilmektedir. Örneğin “Hz. Peygamber’in, İbn Ömer’in 14 yaşında Hendek savaşına katılmasına müsaade etmediği, 15 yaşındayken Uhud savaşına katılmasına müsaade ettiği hadis”⁶⁹ diyerek verdiği bilgide takdim tehir söz konusudur. Zira Uhud Hendek’ten öncedir.⁷⁰

5- İsim yanlışlıkları: İbn Rüşd’ün zikrettiği ravi isimleri, bahsini ettiği hadisin bulunduğu kaynakta farklılık arz edebilmektedir:

a) Enes b. Mâlik’in, cenazenin neresinde durarak namazını kıldığına dair hadisi Ebû Davud’un Hemmâm b. Ğâlib’den rivayet ettiğini söyler.⁷¹ Oysa Ebû Davud bunu Ebû Ğâlib’den rivayet etmiştir.⁷²

b) Bir yerde “Küfeliler Ebû Leyla hadisiyle amel etmişlerdir.” der.⁷³ Aslında bu “(Abdurrahman) b. Ebî Leyla”dır.⁷⁴ Gerçi çalışmasının diğer yerlerinde ismi doğru zikrederek “İbn Ebî Leylâ” der.⁷⁵

6- Bilgi yanlışlıkları: Bazen verdiği bilgi rivayetlerde farklı şekilde yer alabilmektedir. Örneğin, kaynağını zikretmeksizin Hz. Peygamber’in Müslüman olan Kays b. el-Hâris’e, nikâhındaki iki kız kardeş için “Dilediğini seç.” dediğini nakleder.⁷⁶

67 *Bidâye*, II, 61, I, 18, 99, 293. Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, V, 89, *İstizkâr*, IV, 379-80.

68 *Buhârî*, Talâk 11. Hadisin diğer kısmı için bk. *İbn Mâce*, Talâk 16. Bir rivayetle ilgili verdiği birkaç bilginin hata olmasıyla ilgili olarak bk. *Bidâye*, I, 340 (Ğumârî, *Hidâye*, VI, 148-152). İbn Rüşd’ün zikrettiği hadisin metninin esasında biraz farklı oluşuyla ilgili olarak da bk. *Bidâye*, I, 33 (Ğumârî, *Hidâye*, I, 331).

69 Ğumârî, *Hidâye*, VIII, 447 (*el-Mektebetü’s-Şâmile* programı II. sürümü hazırlayanlar *Bidâye*’nin bu kısmını düzeltmişlerdir. Önce Uhud’u sonra Hendek’i zikretmişlerdir: II, 331. Oysa *Bidâye*’nin matbu nüshalarında metin yanlış hâliyle geçmektedir. Bk. *Bidâyetü’l-Müctehid*, Dârü’l-Ma’rife baskısı, Beyrut-1982, II, 406).

70 Bk. *Buhârî*, Megâzî 29. Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, III, 217.

71 *Bidâye*, I, 189.

72 *Ebû Davud*, Cenâiz 53. Tahâvî bunu “Hemmâm > Ebû Ğâlib” (*Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I, 491), İbn Abdilber de “Hemmâm > Ğalib veya Ebû Ğâlib” tarikiyle nakletmiştir. *İstizkâr*, III, 50.

73 *Bidâye*, I, 89, 92.

74 *Ebû Davud*, Salât 28.

75 Bk. *Bidâye*, I, 12, 22, 188, 193, 203, 272.

76 *Bidâye*, II, 40. İbn Abdilber de aynı şekilde vermiştir. *İstizkâr*, VI, 198.

Oysa Kays sekiz bayanla evliyken İslam'ı kabul eden kişidir.⁷⁷ İki kız kardeşle evliyen Müslüman olan kişi Feyrûz ed-Deylemî'dir.⁷⁸

7- Zikrettiği hadisin kaynaklarda bulunmuyor oluşu: Bazen zikretmiş olduğu hadisi elimizdeki mütedavil kaynaklarda bulamadığımız olmaktadır.

a) “Buğdayın zekâtını ver.” hadisinin sıhhati hakkında fakihlerin ihtilaf ettiklerini belirtir.⁷⁹ Buğdayın zekâtının verilmesi gerektiğiyle ilgili hadisler⁸⁰ bulunmakla birlikte zikrettiği bu ifadeyi hadis olarak bulamadık.⁸¹

b) Hz. Peygamber'in sözü diyerek verdiği “Kırda otlayan koyunlara zekât düşer.” hadisi⁸² aynı lafızlarla yer almamaktadır. Kırda otlayan koyunların ne kadarına ne miktarda zekât gerektiğini belirten hadislerle⁸³ bakılarak mana olarak rivayetlerde geçtiği söylenebilir. Ancak Hz. Peygamber'in sözü olarak verilmesi uygun değildir.

8- Meşhur kitaplarda yok dediği hadisin söz konusu eserlerde bulunması: İbn Rüşd, konu gereği zikrettiği bazı rivayetlerin meşhur eserlerde bulunmadığını söyler. Ancak durum öyle olmayabilmektedir.

a) “Bizlere iki ölü ve iki kan helal kılınmıştır: Balık, çekirge, ciğer ve dalak.” hadisi için şöyle söyler: “Büyük olasılıkla bu hadis meşhur hadis kitaplarında yer almamaktadır.”⁸⁴ Oysa bu hadis Müsned, İbn Mâce ve Beyhakî'de yer almaktadır.⁸⁵

b) İmam Gazâlî Şâfî'den kırlangıç ve balarısı gibi hayvanların öldürülmesinin haram olduğunu nakleder. İbn Rüşd bunun bir görüş olduğunu, ancak ilgili eserlerin nerede varit olduğunu bilemediğini, muhtemelen kendi yanlarında meşhur olmayan kitaplarda geçtiğini söyler.⁸⁶ Oysa söz konusu rivayet, onun çokça nakilde bulunduğu Ebû Davud'da ve İbn Hazm'ın Muhallâ'sında bile geçmektedir.⁸⁷

77 *Ebû Davud*, Talâk 25.

78 *Ebû Davud*, Talâk 25.

79 *Bidâye*, I, 204.

80 *Müsned*, V, 179.

81 İbn Rüşd'ün referans olarak kullandığı Tahâvî ile İbn Abdilber'in çalışmalarında bulamadık.

82 *Bidâye*, I, 6, 202.

83 Bk. *Buhârî*, Zekât 38; İbn Abdilber, *İstizkâr*, III, 180, 183, 194-5.

84 *Bidâye*, I, 377. Tahâvî ve İbn Abdilber'in çalışmalarında bulamadık.

85 *Müsned*, II, 97; *İbn Mâce*, Et'ime 31; *Beyhakî*, IX, 257.

86 *Bidâye*, I, 379, 377.

87 *Ebû Davud*, Edeb 164; İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Asâr*, hzl. Abdulgaffâr Suleyman el-Bundârî, Beyrut-Tsz., VI, 77 (996. mesele); *Müsned*, I, 332, 347. *İbn Mâce*'yi kaynak olarak kullanmadığı düşünülse bile, burada onun meşhur kitaplardan ne anladığı veya bu kitaplardan kabul etmiyor mu sorusu akıllara gelebilir.

c) “Şehirli köylüye simsarlık yaparak malını satmasın. Bırakın insanları, Allah onları birbirlerinden geçindirir.” İbn Rüşd rivayetle ilgili olarak “Müslim ve Ebû Davud rivayet etmiştir. Hadisin son kısmını tahminimce sadece Ebû Davud nakletmiştir.”⁸⁸ diyor. Oysa söz konusu kısım ikisinde de vardır.⁸⁹

9- Bazen hadis diyerek verdiği rivayet sahabe kavli olabilmektedir: Örneğin, kadınların cemaatle namazda erkeklerin ardında durmasıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in “Allah onları arkada bıraktığı gibi sizler de kadınları arkaya alın.” buyurduğunu söyler.⁹⁰ Oysa bu İbn Mes'ûd'un sözüdür.⁹¹

10- Mezheplerin dayandığı hadis hususunda yanlış tespitte bulunması: İbn Rüşd'ün mezheplerin delil olarak kullandığı hadistir dediği husus, bazen belirttiği şekilde olmayabilmektedir. Örneğin, namaz kazaya kaldığında, önce vaktin namazı mı yoksa kazaya kalan namaz mı kılınacak meselesindeki tartışmaları verirken “Biriniz farz namazı kılarken unuttuğu namazı hatırlarsa, kıldığı namazı tamamlasın. Namazı bitirince unuttuğu namazı kılar.” hadisini zikreder ve Şâfîilerin bunu sahih gördüklerini belirtir.⁹² Oysa Şâfîilerden aktardığı bu görüşün aslı yoktur veyahut da bunu hadis bilgisi az olan bazı Şâfîilerden aktarmıştır.⁹³ Zira söz konusu hadis sıhhat açısından eleştirilen bir rivayettir.⁹⁴ Nevevî de bu babta gelen hadislerin tamamını zayıf kabul etmiştir.⁹⁵

11- İbn Rüşd'ün vermiş olduğu bazı bilgiler tarihsel açıdan yanlış olabilmektedir. Bir ayetin sebab-i nüzûlüyle ilgili şu rivayet bunu teyit etmektedir: Setr-i avret farz olmakla birlikte namazın şartlarından mıdır değil midir hususu ihtilaflıdır. İbn Rüşd, Araf suresi 7/31. ayetteki “Ey Âdemoğulları! ‘Her mescide gidişte ziynetlerinizi alın!’” emrini vücûbiyete hamledenlerin ayetle kastedilenin setr-i avret olduğunu ve sebab-i nüzûlunu delil olarak getirdiklerini nakleder. Buna göre: Kadın çıplak olarak Kâbe'yi tavaf eder ve “Bugün bir kısmı veya tamamı görünüyor, görünen kısmını

88 *Bidâye*, II, 134.

89 *Müslim*, Buyû 6; *Ebû Davud*, Buyû 47. Ayrıca bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, IX, 107, XVIII, 196, 198-9; *İstizkâr*, VI, 531.

90 *Bidâye*, I, 118, 190. Tahâvî ve İbn Abdilber'in çalışmalarında bulamadık.

91 *Abdurrezzâk*, III, 149, rakam: 5115; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, hzl. Mustafa el-A'zamî, Beyrut-1992, III, 99; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, hzl. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, Musul 1983, IX, 295-6.

92 *Bidâye*, I, 148. Tahâvî ve İbn Abdilber'in çalışmalarında bulamadık.

93 Bk. Ğumârî, *Hidâye*, IV, 68.

94 *Beyhakî*, II, 222; İbn Adiy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, hzl. Yahya Muhtâr Ğazâvî, Beyrut 1988, V, 22.

95 Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzî*, hzl. Muhammed Necîb el-Mutîfî, Kahire-1971, III, 75-6; Ğumârî, *Hidâye*, IV, 69.

helal etmem.” derdi. Bunun üzerine ayet nazil oldu ve Resulullah bu yıldan sonra müşrikin haccetmesini, çıplak kimsenin de tavaf etmesini yasakladı.⁹⁶ İbn Rüşd’ün bu aktarımına göre, bayanların çıplak tavafı üzerine ayet nazil olmuş, Hz. Peygamber de söz konusu yasaklamayı getirmiştir. Oysa söz konusu ayet Mekkî’dir.⁹⁷ Hz. Peygamber’in yasaklaması ise veda haccından bir önceki yıl yani Hz. Ebû Bekir’in hac emiri olduğu zaman gerçekleşmiştir.⁹⁸

Sonuç olarak, hadislerin kaynaklandırılması ve sağlıklı bir şekilde aktarılması noktasında eserin oldukça problemlili olduğu söylenebilir. Bu hataların bir kısmının müstensih hatasından kaynaklandığı düşünülecek olsa bile geri kalan hatalar bütünü oldukça fazladır. Söz konusu hataların nedeni sorgulanacak olursa, bunların çok az kısmı (dipnotlarımızda da görüleceği üzere) İbn Abdilber’den kaynaklanmaktadır. Zira müellif bu hatalarda ona tabi olmuştur. Geri kalanların bir kısmı da İbn Rüşd’ün dikkatsizliğinden, yararlandığı nüshalardaki hatalardan, bu nüshalar üzerine tahrir çalışmaları varsa onlardan kaynaklanmış olabilir. Büyük bir kısmı da, bu çalışması karşılaştırmalı bir derleme olduğundan, yararlandığı fıkıh kitaplarından veya mukayeseli hukuk kitaplarından kaynaklanıyor olabilir. Nitekim fıkıh kitaplarında hadislerin sağlıklı aktarımında veya geçtiği kitaba nispetinde sorunlar olabilmektedir.

Durum ne olursa olsun, zikrettiğimiz başlıklar altında toplanabilecek hususlarda İbn Rüşd’ün iyi bir tetkik yapmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle de tahminde bulunarak bir hadisin son kısmının sadece Ebû Davud’da geçtiğini söylemesi İbn Rüşd’ün hadis kaynaklarını kullanırken güvenilir bir yöntem takip etmediğini ortaya koymaktadır. Bu olgu ise, zikrettiği hadislerin gerek kaynak ve gerekse metin açısından tetkike tabi tutulması zaruretini doğurmaktadır. Nitekim Bidâyetü’l-Muctehid’deki hadislerin kaynaklarını tespit etmek amacıyla son dönem tahrir çalışması yapanların önde gelenlerinden olan Ahmed b. Muhammed b. Sıddîk el-Ğumârî (1960) el-Hidâye fî Tahrîci Ehâdîsi’l-Bidâye adıyla bir çalışma yapmıştır.⁹⁹

E- Hadislerin Sıhhatlerini Ele Alması

İbn Rüşd “Sıhhatine icma edilmemiş hadisle amel etmek vacip değildir.”¹⁰⁰ der. Bu nedenle de mukayeseli olarak meseleleri ele alırken mezheplerin kullandıkları

96 *Bidâye*, I, 94-5. İbn Rüşd bu yaklaşımında İbn Abdilber’e tabi olmuştur. Bk. *İstîzkâr*, II, 196; *Temhîd*, VI, 376-9.

97 *Müslim*, Tefsîr 25; *Beyhakî*, V, 88; Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli’l-Nuzûl*, hzr. Kemal Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1991, s. 228-9.

98 *Buhârî*, Hac 67.

99 Ğumârî bu çalışmasında, mevkuף rivayetleri delil olarak görmediğini, bu nedenle tahrirlerini yapmadığını belirtmiştir. Bk. *Hidâye*, I, 80.

100 *Bidâye*, II, 9.

hadislerin sıhhatlerine, ravilerin durumlarına yönelik tahlillere ve cerh edici ifadeler varsa bunlara yer verir. Böylece okuyucunun mezheplerin kullandıkları rivayetlerin genel durumu hakkında bilgi sahibi olmasına ve deliller ışığında kendisinin karar vermesine imkân hazırlamış olur. Gerçi bu değerlendirmeler yüzeysel derlemelerdir ve İbn Rüşd'ün kendi tetkikleri değildir, ancak Bidâyetü'l-Müctehid'in hazırlanma amacı ve hacmi düşünülecek olursa, bunu bir ölçüde yeterli saymak mümkün olabilir.

Örneğin, besmele çekmeyen abdestinin sahih olmayacağına dair “Besmele çekmeyen abdesti yoktur.” rivayeti için bunun nakil âlimleri nezdinde sahih olmadığını belirtir.¹⁰¹ Keza başka yerlerde “Muhaddislere göre bu hadis maktû'dur.”¹⁰², “Bu hadis sahih kitaplarında geçmemektedir.”¹⁰³, kusurun satış akdini etkileme süresiyle ilgili iki hadis için de “Hadisçilerce malul sayılmıştır.”¹⁰⁴ Talak'ın erkeklere, iddetin de bayanlara olduğuna dair rivayet hakkında da “Sahihs hadis kitaplarında geçmemektedir.”¹⁰⁵ der.

Bazı ravilerin durumlarına dair bilgi vermesi de ravi tahlilleri sadedinde zikredilebilecek uygulamalardır: “Bu eser hadisçilerce zayıftır. Çünkü Ali b. Zabyân bunu Nâfi' vasıtasıyla Abdullah b. Ömer'den rivayet etmiştir. Ali b. Zabyân ise hadisçilerce metrûk biridir.”¹⁰⁶, “Sika kimseler rivayet ettiğinde Amr b. Şuayb'ın hadisleriyle amel etmek vaciptir.”¹⁰⁷ İbn Habîb Hz. Peygamber zamanında Cuma namazı için istihdam edilen müezzinlerin üç tane olduğunu (dolayısıyla üç kez ezan okunduğunu) nakleder. İbn Rüşd, İbn Habîb'in rivayetlerinin -özellikle de tek başına rivayet ettiğinde- hadisçiler nezdinde zayıf olduğunu belirtir.¹⁰⁸

F- Sahih Hadis Bulunmayan Konulara Değınmesi

İbn Rüşd'ün hadis araştırmacıları açısından sağladığı en büyük faydalardan bir tanesi, belli konulardaki hadislerin bütünüyle ilgili verdiği karar hükümleridir. Şüp-

101 *Bidâye*, I, 19. *Tirmizî*'nin aktardığı üzere, Ahmed b. Hanbel “Bu konuda senedi ceyyid olan bir hadis bilmiyorum.” derken, Buhârî de “Bu konuda en iyi rivayet Rabâh b. Abdirrahman'dan gelen rivayettir.” demiştir. [*Tirmizî*, Taharet 20]. Gerçekten de aynı hususa vurgu yapan rivayetler vardır, ancak bunlar sıhhat şartlarını taşımamaktadır. [Bk. *İbn Mâce*, Taharet 41]. Ğumârî, hadisin tariklerini zikrederek İbn Rüşd'ü haksız çıkarmaya çalışır. Bk. *Hidâye*, I, 169-73.

102 *Bidâye*, II, 371.

103 *Bidâye*, II, 50.

104 *Bidâye*, II, 142; Ğumârî, *age.*, VII, 338-40.

105 *Bidâye*, II, 50. Rivayet Hz. Peygamber'in sözü değildir. Bk. Ğumârî, *age.*, VII, 16.

106 *Bidâye*, II, 317. Ali b. Zabyân için bk. İbn Hibbân, *Kütâbu'l-Mecrâhîn*, II, 105.

107 *Bidâye*, II, 369 (İbn Abdilber'den). Bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, XXIV, 384, III, 62, XXIII, 312; *İstizkâr*, VI, 432, VII, 530.

108 I, 128. Durum gerçekten dediği gibidir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 195.

hesiz bu karar hükümleri İbn Rüşd'ün bizzat kendisi tarafından ilgili alandaki hadislerin tamamının araştırılması sonucunda verilmiş kararlar değildir. İbn Rüşd bunları yararlandığı kaynaklardan derlemiştir. Ancak ahkâm bahislerindeki bu genellemeler, fıkıhçıların uzun yıllara dayanan araştırmaları sonunda vardıkları sonuçları yansıttığı için, biz araştırmacılar için son derece önem arz etmektedirler. Zira hukuksal kararların inşasında o konu çerçevesinde bulunan hadislerin fıkıhçılar tarafından mutlaka mütalaa edildiği düşünülecek olursa, bir konuyla ilgili hadislerin bütününe yönelik genel bir değerlendirmenin ne kadar önemli olduğu anlaşılır. İbn Rüşd'ün aktarmış olduğu bu genellemelerin en azından bir kısmı tüm mezheplerin ortak kabullerini yansıtmaya ve bir kısmına itirazlar vaki olsa ve hatta hadisçilerin kendileri de bunların bir kısmına itirazlar yönelmiş olsa bile, söz konusu değer hükümleri araştırmacılar için önemli uyarı işaretleri olarak durmaktadır.¹⁰⁹

İbn Rüşd'ün yönteminden anlayabildiğimiz kadarıyla, herhangi bir konuda sahih hadis olmadığını söylerken, mevcut hadislerin tamamında az veya çok sıhhatine hallet getirecek bir yön bulunduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla delil olacak hadisin muhaddislerin değerlendirmelerine göre sıhhatini zedeleyecek kusurlardan mutlaka vareste olmasını istemektedir.¹¹⁰ Zikrettiği genellemeler kapsamında geçen hadislerin de büyük oranda sıhhat açısından eleştiriye uğradığını görmekteyiz.

1- Normal hayız müddetinden sonra kan kaç gün geldiğinde istihaze sayılacağı hususunda Hz. Peygamber'den sahih hadis gelmemiştir.¹¹¹

2- Lohusalığın süresi hakkında Hz. Peygamber'den bir sünnet gelmemiştir. Kadınların durumları da değişik olduğundan bunu tecrübeyle bilme imkânı yoktur.¹¹²

3- Eşiyle adetliyken cima edene ne gerektiği hususunda gelen hadisleri sahih bulmayan cumhur, bunlarla amel etmemişlerdir. İbn Rüşd bunu şöyle yorumlar: İlgili hadislerden hiçbirini sahih kabul etmeyen cumhur, hükmünü ortaya koyan bir delil sabit oluncaya dek bu hususu hükümsüz saymıştır.¹¹³

109 Sahih hadis bulunmayan konularla ilgili geniş bir liste için bk. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İst.-2007, ss. 165-253.

110 *Bidâye*'ye tahrir çalışması yapan Ğumârî, sened çoğaltmak suretiyle İbn Rüşd'e pek çok yerde itiraz eder, ancak zikrettiği rivayetler genelde sened açısından problemlidir. Örnek olarak bk. *Hidâye*, I, 202, 213, II, 44, 342.

111 *Bidâye*, I, 45.

112 *Bidâye*, I, 46.

113 *Bidâye*, I, 51.

4- Hz. Peygamber'in abdest alırken mazmaza yaptığı rivayet olunmakla birlikte bunu bir başkasına emrettiği rivayet edilmemiştir.¹¹⁴

5- Sakalı ovmayı emreden eserlerin sıhhati hususunda âlimlerin ihtilafı söz konusudur. Bilginlerin çoğu bunların sahih olmadığını söyler. Ayrıca Hz. Peygamber'in nasıl abdest aldığı belirten sahih eserlerin hiçbirinde sakal ovmak geçmez.¹¹⁵

6- Hz. Peygamber'in abdesti tertibe uymadan aldığı hiçbir rivayette geçmez.¹¹⁶

7- Yırtık veya delik mestin meshi konusunda Hz. Peygamber'den bir rivayet gelmediğini söyleyen İbn Rüşd "Bu meseleyle ilgili bir hadis gelmemiştir. İnsanlar genelde buna müptela olmasına rağmen, -hüküm verilmesi gereken bir husus olsaydı- Hz. Peygamber bunu açıklardı. Nitekim ayette de "İnsanlara indirilene açıkla diye seni peygamber gönderdik."¹¹⁷ buyrulmaktadır.¹¹⁸ İbn Rüşd bu ifadeyle, delik ve yırtığın önemli olmadığını belirtmek ister.

8- İbn Rüşd, bazılarının abdestsiz Kur'an'a dokunmaktan nehyeden hadisleri sahih kabul etmediklerini, 'mushafa abdestsiz dokunulmayacağına dair sahih hadis yoktur', dediklerini nakleder.¹¹⁹

9- Fasığın imamlığı hususunda bir nas yoktur.¹²⁰

10- Hz. Peygamber hutbe okumaksızın Cuma namazı kıldırمامıştır.¹²¹

11- Hz. Peygamber cemaatle kıldığı namazları her zaman ezanla kılmıştır.¹²²

12- Hz. Peygamber kametsiz namaz kıldırمامıştır.¹²³

114 *Bidâye*, I, 12. İbn Rüşd'ün İbn Hazm ve İbn Abdilber'e tabi olarak yaptığı bu tespit yerindedir. Gerçekten de mütedavil kitaplarda bu emir sahih olarak yer almamakta, söz konusu rivayetler çeşitli problemler içermektedir. Bk. *Ebû Dâvûd*, Tahâret 55; *Beyhakî*, I, 52-3; *Dârekutnî*, I, 115-16. Ğumârî, İbn Rüşd'ün hatalı olduğunu belirtmek için çeşitli deliller getirirse de zikrettiği rivayetler sorunludur. Bk. Ğumârî, *Hidâye*, I, 115-118.

115 *Bidâye*, I, 13. Ebû Hâtim de bu konuda sahih bir rivayet bulunmadığını söylemiştir. (İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 45, rakam: 101). Gerçekten de sahih olmayan rivayetler bulunmaktadır. *Ebû Dâvûd*, Tahâret 56; Hâkim, *Mustedrek*, I, 149. *Tirmizî*'nin rivayet ettiği diğer tarik için de Buhârî "Bu babtaki en sahih rivayettir." demiştir. Bk. *Tirmizî*, Tahâret 23. Ğumârî ise İbn Rüşd'e katılmaz ve söz konusu rivayetlerin sahih veya hasen düzeyinde olduğunu söyler. Bk. *Hidâye*, I, 123-6.

116 *Bidâye*, I, 18, 41.

117 16 Nahl 44.

118 *Bidâye*, I, 21.

119 *Bidâye*, I, 37.

120 *Bidâye*, I, 118.

121 *Bidâye*, I, 129.

122 *Bidâye*, I, 89.

123 *Bidâye*, I, 91.

13- Bayram namazlarındaki tekbirlerin sayısı ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den gelen sahih hadis yoktur.¹²⁴

14- Bayramda tekbir getirmenin müddeti hakkında sahabenin uygulaması nakledilmiştir, ancak bir hadis nakledilmemiştir.¹²⁵

15- Hz. Peygamber'in yolculukta namazı tam kıldığına dair sahih hadis yoktur.¹²⁶

16- Öğleden önce görülen hilalin önceki geceye mi, gelecek geceye mi ait olduğu hususunda Hz. Peygamber'den bir eser gelmemiştir.¹²⁷

17- Üzerine oruç kefareti gereken kimse sonradan varlıklı olursa yine de bunu vermesi gerekir mi, gerekmez mi meselesi şeriatta meskût geçmiştir.¹²⁸

18- Hz. Peygamber ramazan dışında bir ayın tamamını oruç tutmamıştır.¹²⁹

19- Mâlik'den: Hacda, Zilhiccenin sekizinci günü Mina'da, Arafe günü Arafat'ta ve Bayram gecesini Müzdelife'de Hz. Peygamber'in ardında namaz kılanlardan hiç kimsenin -seferi olsun veya olmasın- onun selam vermesinden sonra kalkıp namazını tamamladığı rivayet edilmemiştir.¹³⁰

20- Hz. Peygamber'in recm cezasından önce celde attırdığı rivayet edilmemiştir.¹³¹

21- Efendisi ölen çocuklu cariye'nin iddeti hususunda nas yoktur.¹³²

G- İhtilâfu'l-Hadis Durumunda Başvurulan Yolları Aktarması

Hz. Peygamber'den nakledilen çelişik hadisleri cem ederek hepsiyle amel edilmesini sağlamak ve böylece hadis veya sünnette geçen her hususa hayat vermek İslam bilginlerinin genel tercihidir. Elbette bu gerçekleştirilirken zorlama tevillerden kaçınılmalı ve tatminkâr olmayan teliflerden uzak durulmalıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'den gelen hadislerin telifine önem vermek kadar telif etmek adına kabul edilemeyecek yollara başvurmamak da önemlidir. Bir anlamda muhtelifül-hadis ça-

124 *Bidâye*, I, 174.

125 *Bidâye*, I, 176. Zayıf hadisler vardır. Bk. *Dâreku'nî*, II, 49; Hâkim, *Mustedrek*, I, 299 (Zehebî'nin notu).

126 *Bidâye*, I, 135.

127 *Bidâye*, I, 230.

128 *Bidâye*, I, 246. Benzer örnekler için bk. I, 21-2, 54, 118, 136, 144, 232, 251, 350, 361; II, 78, 153.

129 *Bidâye*, I, 248.

130 Bk. *Bidâye*, I, 278.

131 *Bidâye*, II, 356. Bu görüşte olanlardan şu akli delili de nakleder: Küçük ceza büyük ceza ile kalkar. Ayrıca, ceza engellemek için uygulanır. Recm uygulanacak kimseye celde vurulmasında böyle bir durum yoktur. II, 355-6.

132 *Bidâye*, II, 78.

lışması olan Bidâyetü'l-Müctehid'in müellifi İbn Rüşd de Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin biri tercih edilirken diğerinin bir yanda bırakılmasına gönlü razı olmayan biridir. Bu nedenle "Telif tercihten iyidir."¹³³ der.

Telif arzulan durum olmakla birlikte bu her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bu nedenle hadislerin ihtilafı durumunda fukahanın başvurdukları yollar ana hatlarıyla binâ¹³⁴, cem' (telif)¹³⁵, tahyîr¹³⁶, nesh¹³⁷, tercih¹³⁸ ve iskât¹³⁹ olarak altı guruba ayrılır. Fakihler kendi yöntem ve bakış açılarına göre, önlerindeki çelişik rivayetler karşısında bu yollardan birisini benimserler. İbn Rüşd, fukahanın farklı görüşlere yönelmelerine neden olan çelişkili hadisleri konular içerisinde ele alırken, mezheplerin bu rivayetleri tahlilde hangi yolu benimsediklerini de zikreder. Bu nedenle söz konusu yolların uygulamasını görmek açısından Bidâyetü'l-Müctehid derli toplu bir çalışma olarak kabul edilebilir. Aşağıda bu yolların uygulandığı iki örnek sunmak istiyoruz:

1- İstihaze gören kadının gusletmesi: İstihaze gören kadının ne zaman gusletmesi gerektiği hususunda dört görüş vardır: a) Sadece hayız kanı kesildiğinde. b) Her namaz için. c) Günde üç kez. d) Günde bir kez. İhtilafın nedeni ise konuyla ilgili hadislerin zahirlerinin farklılık arz etmesidir. Varit olan dört meşhur hadisten bir tanesinin sıhhati hususunda ittifak edilmiş, üçü hakkında ise ihtilaf edilmiştir.

Sihhatinde ittifak edilen hadis, kanı durmaksızın akan ve namazları ne yapacağını soran Fatıma bnt. Ebû Hubeys'e Hz. Peygamber'in "Namazı bırakma. Bu damardan gelen kandır, hayız değildir. Hayızın geldiğinde namazı bırak, kesildiğinde de kanı yıka ve namazı kıl." buyurduğu hadistir.¹⁴⁰ Hadisin bazı tariklerinde "Her namaz için abdest al."¹⁴¹ ziyadesi vardır.

İkinci rivayet Hz. Peygamber'in istihaze olan Ümmü Habîbe bnt. Cahş'a her namaz için gusül almasını söylediği hadistir.¹⁴² Bu hadisin bir diğer varyantında ise,

133 *Bidâye*, I, 168.

134 Binâ ve cem': Aralarında tearuz görülmeksizin iki hadisin telif edilmesine binâ, tearuz olduğu düşünülerek aralarının bulunmasına cem' denir. Bk. *Bidâye*, I, 53. Binâya örnek için bk. *Bidâye*, I, 97.

135 İbn Rüşd'ün naklettiği telif uygulamalarına örnekler için bk. I, 20, 21, 24, 29, 33, 36, 47, 48, 49, 65, 68, 74, 82, 90, 97, 104, 116, 122, 154, 184, 266; II, 37, 233, 256-7.

136 Örnek için bk. *Bidâye*, I, 89.

137 İbn Rüşd'ün naklettiği nesh örnekleri için bk. *Bidâye*, I, 36, 38, 42, 68, 91, 94, 97, 123.

138 Rivayetlerden birinin sonradan söylendiğinin tespitiyle tercih gibi. Bk. *Bidâye*, I, 81. İbn Rüşd'ün naklettiği diğer tercih örnekleri için bk. *Bidâye*, I, 29, 33, 36, 47, 48, 68, 74, 90, 91, 94, 104, 116, 122, 123, 154, II, 255.

139 Örnek için bk. *Bidâye*, I, 74.

140 *Buhârî*, Hayz 8.

141 *Ebû Davud*, Taharet 113.

142 *Ebû Davud*, Taharet 110.

Hz. Peygamber'in ona gusledip namaz kılmasını emrettiği, onun da bu emirden (her vakit için gusletmesi gerektiğini anlayarak) her namaz için guslettiği geçmektedir.¹⁴³

Üçüncü rivayet, Hz. Peygamber'in istihaze olan Fatıma bnt. Ebû Hubeyş'e öğle ve ikindi, akşamla yatsı keza sabah için birer kez gusül almasını, bunların arasında da abdest almasını emrettiği hadistir.¹⁴⁴

Dördüncü rivayet, Hz. Peygamber'in Hamne bnt. Cahş'ı kanın kesildiğini gördüğünde gusledip namazları bu gusül ile kılmak ile -Fatıma'ya tavsiye ettiği gibi- günde üç kez gusletmek arasında muhayyer bıraktığı hadistir.¹⁴⁵ Öncekinde üç kez gusül mecbur tutulurken burada tercihe bırakılmaktadır.

Hukukçular bu dört farklı hadis karşısında beş yol benimsemişlerdir: Tercih, binâ, nesh, cem', tahyîr.

Tercih yolunu tutanlardan bir kısmı, Fatıma hadisinin zahirini alarak Hz. Peygamber'in bir kez bile olsa guslü emretmediğini söylerler. Cumhur bu görüştedir. Söz konusu hadisin bazı tariklerinde geçen, "Her namaz için abdest al." ziyadesini sahih bulmayanlar ise bunu da gerekli görmezler.

Binâ görüşünü benimseyenler ise, Fatıma hadisi ile ikinci hadisin ilk varyantı arasında bir çelişki görmezler. Ümmü Habîbe hadisinde Fatıma hadisine göre ziyade bir durum vardır. Şöyle ki, Fatıma Hz. Peygamber'e söz konusu kan abdeste mani olan hayız hâli midir diye sormuş, Hz. Peygamber de bunun namaza mani hayız olmadığını söylemekle yetinmiştir. Ona her namaz için gusül alıp almaması gerektiği, gerekiyorsa ne zaman alması gerektiği hususunda bir şey dememiştir. Ümmü Habîbe hadisinde ise, ona bir tek şey emretmiştir, o da her namaz için gusül almasıdır.¹⁴⁶

Nesh görüşünü benimseyenler ise, Ümmü Habîbe hadisinin üçüncü hadisle neshe edildiğini söylemişlerdir. Buna delil olarak da, Hz. Peygamber'in istihaze olan Sehle bnt. Suheyl'e her namaz için gusletmesini emrettiği, bunun ona zor gelmesi üzerine öğle ile ikindi için bir gusül, akşam ile yatsı için bir gusül, sabah için de bir gusül almasını emrettiği hadisi zikrederler.¹⁴⁷

143 *Buhârî*, Hayz 26.

144 *Beyhakî*, I, 353-4.

145 *Ebû Davud*, Taharet 110.

146 Cumhur buna itiraz eder. Kadına, her namaz için gusletmesi gerekseydi, Hz. Peygamber bunu ona mutlaka söylerdi, zira ihtiyaç anında gereken açıklamayı ertelemek caiz değildir. Kadın bunu bildiğinden dolayı Hz. Peygamber'in söylememiştir yaklaşımı da doğru değildir. Zira hayız ve istihaze arasındaki farkı bilmeyen kadının bunu bilmesi ihtimal dâhilinde değildir. *Bidâye*, I, 53.

147 *Ebû Davud*, Taharet 112.

Cem' yolunu tutanlar ise, Fatıma hadisini hayız ile istihaze durumlarını bilen kadına, Ummu Habîbe hadisini de bunu ayırt edemeyen kadına yorarak Hz. Peygamber ihtiyaten her namaz için gusül almasını emretmiştir; çünkü her namaza kalktığında hayız kanı kesilmiş de gusletmesi gerekiyor olabilir, demişlerdir. Üçüncü hadisi de, hayız günlerini istihaze günlerinden ayırt edemeyen ve ara sıra kanı kesilen kadınlara hamletmişlerdir. Bu kadınlar kanları kesildiğinde guslederler ve bu gusülle iki namazı kılmaları gerekir demişlerdir.

Ümmü Habîbe hadisi ile üçüncü hadis arasında tahyîr yolunu tutanlar da vardır.¹⁴⁸

2- Oruçluken kan aldırma: İbn Rüşd, görüş sahiplerini de belirterek oruçluken kan aldırmanın hükmü hakkında üç görüş olduğunu belirtir: Oruç bozulur, oruç bozulmaz ancak mekruhtur, oruç bozulmaz ayrıca mekruh da değildir. İhtilafın nedeni iki hadis arasındaki çelişkidir. Hadislerden birisi “Kan alan ve aldırmanın orucu bozulmuştur.”¹⁴⁹, diğeri de “Hz. Peygamber oruçluken kan aldırdı.”¹⁵⁰ rivayetidir. Bilginler bu iki hadisin yorumlanmasında üç farklı tutum benimsemişlerdir: a) Tercih. b) Telif. c) Tearuzda, nasih ve mensuh bilinmediğinden iskâta başvurmak ve berâet-i asliyeye dönmek.¹⁵¹ Tercihini benimseyenler, ilk hadisi benimsemişlerdir. Zira ilk hadis, hükmü ispat etmekte ikincisi ise nefyettir. Pek çok bilğine göre de, hükmü ispat eden nefyedene takdim edilir.¹⁵² Zira amel etmeyi gerektiren bir yolla sabit olan hüküm, sadece, onunla amel etmeyi kaldıran bir yolla kalkar. Burada da, ilk hadisle amel etmenin vacip oluşu sabittir, ancak ikinci hadisin nasih veya mensuh mu olduğu hususunda şüphe vardır. Şüphe yakînin hükmünü kaldırmaz diyenlere göre ikinci hadis birincinin hükmünü kaldırmaz. İki hadisin arasını cem edenler ise ilk hadisi ke-rahete, ikinci hadisi ise yasağın kaldırılmasına hamlelerler. Her ikisinin de hükmünü iskat edenler oruçlu kişinin kan aldirabileceğini söylemişlerdir.¹⁵³

148 *Bidâye*, I, 52-4.

149 *Ebû Davud*, Savm 28.

150 *Buhârî*, Savm 32.

151 Örnek için bk. *Bidâye*, I, 42.

152 Bk. Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebu'l Vefâ el-Efgânî, Beyrut-Tsz., II, 21.

153 Bk. *Bidâye*, I, 233. İbn Rüşd'ün aktardığı bazı çelişki konuları şunlardır: Ayet-ayet çelişmesi: I, 317. Ayet-hadis çelişmesi: I, 12, 15, 16, 19, 49, 104, 361, II, 50, 76, 325. Hadis-hadis çelişmesi: I, 20, 21, 23, 27, 29, 33, 35, 40, 41, 47-8, 49, 52, 60, 65, 68, 69, 72, 76, 79, 80, 81, 82, 86, 90, 91, 93, 97, 98, 100 (Sözü ile eylemi arasındaki çelişki), 104, 109, 116, 122, 123, 154, 259, 317, 346, 350; II, 30, 37, 113, 162, 182, 263, 270, 271, 300, 326. Ayet-kıyas çelişmesi: I, 27, II, 68, 318. Hadis-usûl çelişmesi: II, 111, 264, 366. Hadis-kıyas çelişmesi: I, 21, 40, 61, 93, 98, 106, 132, 184, 202, 240, 244, 253, 257, 355, 376, 383; II, 22, 40, 116, 150, 268, 300, 326. Şart ve uygulamanın hadislerle çelişmesi. II, 270. Hadisin zahirinin şeriattaki asıl'a aykırı olması. II, 249, 263. Hadisin Medinelilerin ameliyle çelişmesi: I, 86, 101. Kıyasın bazı sahabilerin ameliyle çelişmesi: I, 272. Kıssalar arası çelişki: II, 87. Hadisin ravisinin amelinin rivayetiyle çelişmesi: I, 224. Sahabeden gelen haberlerin çelişmesi: I, 173. Hadisin

İbn Rüşd'ün ihtilâfî'l-hadis çerçevesindeki tutumuna gelince, telifi her zaman önceleyen ve bunu açıkça ifade eden yaklaşımını uygun bulduğu yerde devreye sokar. Dolayısıyla bireysel içtihadını uygulamış olur. Örneğin Hz. Peygamber'in abdest esnasında azalarını bazen birer, bazen ikişer, bazen de üçer kez yıkadığı sahih hadislerde geçmektedir. İbn Rüşd söz konusu rivayetler nedeniyle şöyle der: "Birer kez yıkamak farz, ikişer ve üçer kez yıkamak sünnettir."¹⁵⁴

Keza, teyemmümün nasıl alınacağına dair hadislerin bir kısmında ellerin, bir kısmında ellerin dirseklere kadar diğer bir kısmında da ellerin omuzlara kadar meshedileceği geçmektedir. İbn Rüşd bu rivayetler arasındaki farklılığı telif eder. Buna göre, elleri meshetmek vacip, diğer rivayetlerde geçenleri yapmak ise mendubtur. İbn Rüşd bunun ardından yaklaşımını ortaya koyar: "Fıkıhta otorite olanlara göre, telif etmek tercihten evladır. Bu da hadisler sahih olduğunda başvurulacak bir yöntemdir."¹⁵⁵

Aynı şekilde, namazdaki oturuşu değişik şekillerde anlatan hadisler ile fukahanın farklı yaklaşımlarını arz ettikten sonra Taberî'nin bu hadisleri tahyîre yorduşunu ve hepsinin caiz olduğunu söylediğini aktarır. Ardından şöyle der: "Bu güzel bir yorumdur. Zira değişik fiilleri tahyîre hamletmek teâruza hamletmekten iyidir."¹⁵⁶

İbn Rüşd bu uygulamayı yeri geldiğinde çelişik gözükten ayetlerle hadisler arasında uygular. Örneğin ashab-ı kiram namazı kaçırmamak için seğirterek gitme hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Mesud'un kameti işittiklerinde seğirttikleri rivayet edilirken, Zeyd b. Sabit ve Ebû Zer gibi bazı sahabilerin bunu hoş görmedikleri, vakar ve sükûnetle gelinmesini istedikleri nakledilmiştir. Ancak Ebû Hureyre'den gelen, namaza vakar ile gelmeyi emreden hadis¹⁵⁷ sabit olduğundan fakihler bunu benimsemişlerdir. Sahabe arasındaki bu ihtilafa gelince, hadisin onların bir kısmına ulaşmamış olması mümkündür. Kur'an'ın bu hadise muarız olduğunu düşünmüş de olabilirler. Nitekim ayetlerde hayra koşmak teşvik edilmektedir.¹⁵⁸ İbn Rüşd bu noktada hadisi, hayra teşvik eden ayetler bütününden farklı bir konuma çeker ve şöyle der: "Sözün özü, şeriatın esasları hayra koşmayı tavsiye etmekle birlikte

farklı anlaşılması ve yorumlanması, mefhumunda ihtilaf edilmesi: I, 72, 89, 346, II, 273, 302. Aynı hadisin tarihlerindeki ızırtab: I, 70. Hanefilerin haber-i vahidi mütevatir asıllara aykırı bulması: I, 28, II, 232, 303. Şâfiîlerin mürsel hadisleri hüccet kabul etmemesi: I, 192.

154 *Bidâye*, I, 14.

155 *Bidâye*, I, 60.

156 *Bidâye*, I, 111. Sehv secdesinin zamanıyla ilgili hadislerle yaklaşımı da böyledir. *Bidâye*, I, 154-5. Ayrıca bk. II, 328.

157 *Buhârî*, Ezân 21.

158 Bakara 2/148; Vâkıa 56/10-11; Âl-i İmrân 3/133.

buradaki hadis sahihtir, bu nedenle diğer hayırlardan ayırt edilmesi gerekir.”¹⁵⁹ Dolayısıyla hadisin dile getirdiği husus farklı bir yöne vurgu yapmaktadır ve aralarında bir çelişki yoktur.

H- İbn Rüşd'ün Ayetler ve Hadisler Çerçevesinde İhtilaflı Konularda Mezheplere Bakış Açısı

Klasik fıkıh kitaplarında farklı mezheplerin yaklaşımları sunulurken genelde o mezhebin hatalı olduğu vurgulanır ve kendi savdukları delilin geçerli olduğu savunulur. Dolayısıyla -çeşitli gerekçelerden ötürü- farklı kabulü benimsemiş olan diğer mezhep çoğunlukla haksız çıkarılmaya çalışılır. Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebinde yapılan çalışmalarda karşı mezhepten bahsedilirken bu hususun öne çıktığına çok rastlarız. Bölgesel rekabetin bunda çok etkili olduğu aşîkârdır.

İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid'inde işin bu boyutu çok alt düzeydedir. İbn Rüşd kendi mezhebine -işin tabii gereği olarak öncelik verir ancak- bu bir mezhep savunuculuğu düzeyine hiçbir şekilde varmaz. Onun yaklaşımı kendi mezhebini savunmak veya diğer mezheplerin savduklarını ret mantığı değildir. Bütün yaptığı, mezheplerin olaylara yaklaşımını hukuk mantığı açısından yakalayarak yalın bir şekilde ortaya koyabilmektir. Çalışmanın bütününe bakıldığında, çoğunlukla delillerin ortaya konulduğunu ve okuyucunun kendi tercihine bırakıldığını görmemiz mümkündür. Hadislere dayalı ihtilafları sunuşu sonucunda okuyucu, mezheplerin farklı uygulamalarının hepsinin de ayetlere, çoğunlukla da hadislere dayandığına dair bir kanaate erişir ve mezhep taassubu kalkar. Bu nedenle onun “bu tutumunun gerisinde, mezhepleri birbirine yaklaştırmak endişesinden ziyade bu delilleri şâriin maksatları ışığında değerlendirme düşüncesinin yattığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle İbn Rüşd, sıradan bir fakih olarak değil, bir hukuk filozofu olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bir filozof da hukukta şu veya bu mezhebe bağlanmayı reddedebilir ve buna karşılık mutlak içtihadı önerebilir.”¹⁶⁰

Bu yüzden onun mezhepler arası ihtilafları kaldırmaya bir niyeti yoktur; zaten bu ihtilaflar öteden beri vardır ve olmaya da devam edecektir. Nitekim bir yerde “Bu ihtilaf ilk asırdan beri vardır.”¹⁶¹ demesi bu gerçeğe vurgudur. Örneğin cünüp olanın Kur'an okuyup okuyamayacağı ihtilaflıdır. Cumhur caiz olmadığını söylerken, bazıları caizdir demiştir. İhtilafın nedeni Hz. Ali'nin “Hz. Peygamberi cünüplük dışında hiçbir şey Kur'an okumaktan alıkoymazdı.” hadisinin net bir vurgusunun olmamasıdır. Nitekim cünüpken Kur'an okumaya cevaz verenler, bu ravinin kanaatidir denilerek bir hüküm ifade etmeyeceğini, Hz. Peygamber Kur'an okumama nedenini

159 *Bidâye*, I, 121.

160 H. Yunus Apaydın, “İbn Rüşd (Usul Görüşleri)”, *DİA*, XX, 290.

161 *Bidâye*, I, 119.

cünüplük olarak açıklamadıysa bunu bir başkasının bilemeyeceğini belirtmişlerdir. Cumhur ise, Hz. Ali'nin bunu kendi zannına göre söyleyemeyeceğini düşünmektedir. Hz. Ali kesin olarak bildiğinden dolayı böyle demiştir.¹⁶²

Bu nedenle onun amacını, delilleri belli düzeydeki insanlara sunmak suretiyle, kendi varlıklarını ortaya koyarak mezhep kabullerinin dışına çıkabilmelerine ve içtihat etmelerine imkân tanımak olarak özetleyebiliriz. Nitekim eserin bir yerinde Mâlikî mezhebinin usulünü ve bu minvaldeki meşhur meselelerini toplamayı hedefleyen bir çalışma yapmak istediğini, İbnu'l-Kâsım gibi İmam Mâlik'in görüş belirtmediği meselelerde fetva vermek istediğini ortaya koyduktan sonra şöyle söyler: “Zira insanlar ahkâm ve fetva konularında başkasına uyup taklit etme tabiatındadırlar. Ancak (elinizdeki) bu kitabımız -kendisini yetiştirip dil, usûl-i fıkıh konularında yeterli düzeye ulaşmış- insanı içtihat seviyesine çıkaracak güçtedir.”¹⁶³ Başka bir yerde de, dedesinin İmam Mâlik'ten gelen bir fetvaya muhalif fetva vermesi nedeniyle Kurtuba'da büyük bir baskıya ve eleştiriye maruz kaldığını aktararak hoşnut olmadığı bir durumu yansıtmış olur.¹⁶⁴

İbn Rüşd, mezheplerin yaklaşımlarını ayetler ve hadisler ışığında ortaya koyarken çok önemli bir şey daha yapar: Meseleleri ele alırken okuyucuya her tarafın görüşlerini sunarak kendi bireysel tercihini yapmasına imkân sağlarken kendisi de uygulamalarıyla bunu fiili olarak gösterir. Deliller kendisini nereye götürüyorsa o noktada mezhep taassubu içinde olmaz ve doğru gördüğü görüşü tercih eder.¹⁶⁵ Mezhebin görüşü olmayan konularda da bireysel tercihini rahatlıkla ifade eder. Onun bireysel tercihlerinde insan yaşamını kolaylaştırmanın ön planda tutulduğu söylenebilir.

Söylediğimiz hususları teyit etmek amacıyla çalışmasından bazı örnekler sunmak istiyoruz:

1- Mâlikî mezhebine katılmaması

a) Namazlarda ellerin bağlanmasını emreden hadisler yanında namazı teferruatlı şekilde anlatan hadislerin biri hariç diğerlerinde el bağlamak geçmez. İmam Mâlik

162 Bk. *Bidâye*, I, 43. Keza bk. II, 223-4. Bu mantıkî bakış açısının bir yansıması olarak, şarihlerin genelde yaptığı gibi yapmaz ve benzer muhtevalı hadislerin farklı olaylara işaret etmesinden ziyade aynı olaya vurgu yaptığını benimser. Bk. I, 350.

163 *Bidâye*, II, 315.

164 *Bidâye*, II, 328.

165 Onun çelişik rivayetler durumunda dikkat ettiği husus, muâriz hadislerin sahih olmalarıdır. Bu söz konusu olmadığında sahih hadis (tüm fakih ve muhaddislerin yaptığı gibi) tercih edilecektir. Örneğin bir yerde Hz. Peygamber'in sütsüz namaz kıldığı rivayet ediliyorsa da [*Ebû Davud*, Salât 114], sahih olan namaz kılarken önüne bir değnek konulduğudur [*Buhârî*, Salât 90] diyerek, sahih hadisler yanında muarız olan zayıf hadislerin alınmayacağını belirtmiş olur. *Bidâye*, I, 94. Keza bk. II, 371. Bir hadisin, bir ayet ve başka bir hadisle bırakılması hususunda da bk. I, 30.

farz namazlarda el bağlamayı caiz görmezken nafile namazlarda caiz görür.¹⁶⁶ Durumu değerlendiren İbn Rüşd ise İmam Mâlik'e katılmayarak şöyle söyler: "El bağlamak saygı ifadesi olduğu için alınmaya daha uygundur."¹⁶⁷

b) İmam Mâlik, oruçluyken deliren kimseye kaza gerektiğini benimsemiştir.¹⁶⁸ İbn Rüşd bu görüşte zafiyet bulunduğunu, çünkü Hz. Peygamber'in "Kendine gelene kadar deliye sorumluluk yoktur."¹⁶⁹ buyurduğunu söyler.¹⁷⁰

c) Vahşileşip kaçan ve kesilme imkânı kalmayan hayvanların avlanması ihtilaflıdır. İmam Mâlik, ehlî hayvanların kesilmezlerse etlerinin yenmeyeceğini söyler.¹⁷¹ Ebû Hanife¹⁷² ile Şâfi¹⁷³ ise, bu tür hayvanların av gibi avlanarak öldürülmelerine cevaz vermişlerdir. Onların bu konuda ihtilaf etmelerinin nedeni şer'î aslın hadis ile çelişmesidir. Zira şer'î asla göre ehlî hayvanlar sadece kesilerek yenebilir. Vahşi olanlar ise avlanarak yenebilir. Râfi' b. Hadîc'den gelen rivayet ise bu şer'î asla muhalefet arz etmektedir: Kafileden kaçan deveyi yakalamak için peşinden koştururlar, ancak yakalayamazlar. Bunun üzerine içlerinden biri ok atarak onu vurur. Hz. Peygamber de "Bu hayvanların bazısı vahşî hayvanlar gibi yabanileşir. Bunlardan kaçıp yakalanamayana böyle yapın."¹⁷⁴ buyurur. Sahih olması nedeniyle bu hadisle amel edilmesi evlâdır. Bunun söz konusu asıldan müstesna olması gerektiği gibi, onun kapsamında olduğunu söylemek de mümkündür. Zira bazı hayvanları kesmek yerine avlamanın caiz olması, sadece vahşî olmalarından ötürü değil, aynı zamanda yakalanamayışlarından ötürüdür. Bu durumda, ehlî hayvan vahşî hayvan gibi olursa, vahşî hayvan gibi öldürülmesi caiz olur. Bu durumda hadis ile kıyas uyuşmuş olur.¹⁷⁵

2- Hanefi mezhebini tercih etmesi

a) Hadiste iddet müddeti olarak zikredilen üç kur'dan ne anlaşılması gerektiği hususunda şöyle der: "Hanefi mezhebinin (üç hayızdır) görüşü¹⁷⁶ daha zahirdir. Naklî deliller açısından da delilleri eşittir veya ona yakındır."¹⁷⁷

166 Mâlik, *el-Mudevvenetü'l-Kubrâ*, hzl. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut-2005, I, 169.

167 *Bidâye*, I, 112.

168 Mâlik, *age.*, I, 201.

169 *Ebû Davud*, Hudûd 16.

170 *Bidâye*, I, 239.

171 Mâlik, *age.*, IV, 39.

172 Molla Husrev, *Dureru'l-Hukkâm*, III, 306.

173 Şâfi, *el-Umm*, II, 265.

174 *Buhârî*, Zebâih 15.

175 *Bidâye*, I, 365-66. İmam Mâlik'e ve Mâlikîlere katılmamasıyla ilgili örnekler için bk. I, 148, 208, II, 137-8, 353. Malikîleri tercih etmesiyle ilgili olarak da bk. I, 29. Şâfiilere katılmaması hususunda da bk. I, 72.

176 Kemâluddîn ibn'l-Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, IX, 255.

177 *Bidâye*, II, 73.

b) Liandan çekinen kadına uygulanacak ceza hususunda üç mezhep, kocasıyla temas gerçekleşmişse veya muhsan olma şartları tahakkuk etmişse recm, gerçekleşmemişse yüz değnek vurulur derken¹⁷⁸, Ebû Hanife lian edinceye kadar hapsedileceğini savunur.¹⁷⁹ Ebû Hanife'nin delilini ve yaklaşımını daha sağlam bulan İbn Rüşd "Allah bilir ya, Ebû Hanife bu meselede daha doğrudur."¹⁸⁰ der.

c) Hanefilerin necaseti hafif ve ağır diye ikiye ayırarak ağır olandan bir dirhem, hafif olandan da elbise parçasının dörtte birini mazur görmeleri, hafif necasetin ehlî hayvanların pislikleri ile yollarda sakınılması zor olan necasetler gibi şeyler olduğunu söylemeleri¹⁸¹ gerçekten güzel bir görüştür, der.¹⁸²

d) Şâfiîlerin -Hanefilerle olan tartışmalarında- necasetin giderilmesi için sadece suyun kullanılmasındaki hikmeti göz ardı ederek "taabbudidir" demekle yetinmelerini eleştiren İbn Rüşd, necasetin giderilmesinde suyun kullanılmasının, içerdiği özellik nedeniyle olduğuna inanmanın vacip olduğunu söyler ve ekler: Şâfiîler böyle demiş olsalardı, her hükümde bir hikmet bulunduğu kabulüne uygun bir söz söylemiş olurlardı. Ayrıca fakih, hasmıyla olan tartışmalarında sadece mecbur kaldığında "taabbudidir" demelidir.¹⁸³

3- Bireysel fetvaları

İbn Rüşd'ün mezhepler arasında uygun gördüğü fetvayı tercih etmesi yanında kendi bireysel fetvasını ortaya koyması da önemlidir. Birkaç misal vermek konuyu aydınlatmak açısından yerinde olacaktır.

a) İbn Rüşd abdest esnasında ayakların meshedilebileceğini benimser. Ayette geçen kelimeyi "erculekum" şeklinde okuyan cumhurun görüşlerini desteklemek için "Ateşte yanacak o topukların vay hâline."¹⁸⁴ hadisini delil getirmelerini ve "bu hadisle ayakları yıkamanın farz olduğu anlaşılmaktadır, zira farz olmayan bir şeyin yapılmamasında tehdit olmaz" demelerini kabul etmez. Özetle şunları söyler: Bu hadis cumhur için delil olmaz. Zira ayakları yıkamaya başlayan kişinin elbette ayaklarının tamamını dolayısıyla topuklarını da yıkaması gerekir. Zaten ayak yıkanabilir de mes-

178 Mâlik, *Mudevvene*, II, 358; Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû'* Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzî, VI, 150; İbn Kudâme, *Muğnî*, XVII, 391.

179 İbnü'l-Humâm, *age.*, IX, 183.

180 *Bidâye*, II, 97.

181 İbnü'l-Humâm, *age.*, I, 375.

182 *Bidâye*, I, 70.

183 *Bidâye*, I, 72. Ebû Hanife ve Hanefilere katılmayı: *Bidâye*, I, 172, 183, 382, II, 121 (Hadise aykırı bulması), 303, 356, 386. Bir meselede cumhuru tercih etmesi için de bk. I, 228.

184 *Buhârî*, Vudû 29.

hedilebilir de diyenler ayağını meshetmeye başlayan kimsenin tamamına mesh yapmasının artık farz olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Müslim'in rivayet etmiş olduğu eser de buna işaret etmektedir. Bunda ayaklarını mesheden kişilere Hz. Peygamber'in "Ateşte yanacak o topukların vay hâline"¹⁸⁵ buyurduğu geçmektedir. Dolayısıyla bu rivayet meshin caiz olmadığına delil olarak gösteriliyorsa da, caiz oluşuna olmamasından daha çok işaret etmektedir. Zira Hz. Peygamber onları ayaklarını niçin yıkamadıkları için değil, tamamını meshetmemeleri nedeniyle kınamaktadır. Bu da meshin caiz oluşunu göstermektedir. Ayrıca meshin caiz olduğu sahabe ve tabiinden bazılarından da nakledilmektedir. Her şeye rağmen, baş için meshetmek yıkamaya göre nasıl daha uygun ise yıkamak da ayaklar için daha uygundur. Zira ayakların kiri daha ziyade yıkamakla, başınki de meshetmekle gider. Bunun yanında, ibadetlerde ruhun temizlenmesi yanında beden temizliğinin de hedeflendiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

b) Hangi hayvan dışkısının necis olduğu hususundaki ihtilafları aktaran İbn Rüşd, kendi bireysel tercihini çok nazik ve mütevazı bir ifadeyle dile getirir ve şöyle söyler: Bu konuda ihtilaflar olmasına rağmen, herhangi bir müçtehit tarafından daha önce söylendiği meşhur olmayan bir sözü söylemek caiz olsaydı, şöyle denebilirdi: Hayvan pislikleri içerisinde kokanlar ve tiksinti duyulanlar ile böyle olmayanlar özellikle de güzel kokanlar bir değildir. Nitekim amberin mübah olduğunda ittifak edilmiştir ve çoğunluğun söylediğine göre bu, denizde yaşayan bir hayvanın pisliğidir. Misk de böyledir. Söylendiğine göre, içinde misk bulunan bir hayvanın kan pisliğidir.¹⁸⁷

c) Tekbirde ellerin nereye kadar kaldırılacağına dair hadisler mevcutsa da daha sabit ve meşhur olanı omuz hizasına kaldırılacağıdır.¹⁸⁸

d) Vitir namazına dair rivayetlerin farklılık arz etmesi karşısında bunların muhayyerlik ifade ettiğini söyler.¹⁸⁹

e) Bir grup bedevi yanlarındaki sürüyle beraber Medine yakınlarına gelip gecelerler. İki yabancı da onlara katılır. Sabahleyin develerden birkaçının kaybolduğunu anlarlar. Hz. Peygamber ikisinden birini hapseder, diğerine de kaybolan develeri bulup getirmesini söyler. O da götürdüğü develeri geri getirir.¹⁹⁰ Ebû Ubeyd'in nakline göre, bazıları, Hz. Peygamber'in yaptığı için hapis olduğunu söylemiştir. İbn Rüşd buna katılmaz: "Bu yorum benim hoşuma gitmiyor. Zira sırf şikâyet oldu diye adamın

185 Müslim, Tahâret 9.

186 Bk. *Bidâye*, I, 17.

187 *Bidâye*, I, 69.

188 *Bidâye*, I, 110. Benzer ifadesi için bk. I, 112.

189 *Bidâye*, I, 161.

190 Bk. *Ebû Davud*, Akdiye 29.

hapsedilmesi gerekmez. Kanaatimce Hz. Peygamber, henüz (kesin olarak) sabit olmamış bir hakkın kefilisi olarak adamı alıkoymuştur. Zira kendisiyle arkadaşı kafilenin yanında kaldıklarından hayvanların onlar tarafından götürülmüş olma şüphesi vardı.”¹⁹¹

f) “Kişi ile küfür veya şirk arasındaki sınır namazı terk etmesidir.”¹⁹² gibi hadislerde namazı terk eden küfre nispet edilmektedir. Bazılarının bu hadisleri mesnet alarak namazı terk edenin öldürüleceğini söylemelerini zayıf bulan İbn Rüşd şu yorumu getirir: Küfür kelimesi hakiki anlamıyla sadece dini inkâr için kullanılır. Malum olduğu üzere, namazı terk eden kimsenin böyle bir durumu yoktur. O hâlde, hadislere iki maddadan birini vereceğiz: Hz. Peygamber ya inkâr ederek namazı terk edip küfre giren kimseyi kastetmiştir ya da küfür kelimesi hakiki anlamında değil de şu iki anlamdan biri için kullanılmıştır: a) Namazı terk edenin hükmü kâfirin hükmüdür, öldürülme ve diğer kâfirlerle ilgili hükümlere tabidir. b) Namaz kılmayışı kâfirlerin işidir, zira kâfirler namaz kılmazlar. Nitekim Hz. Peygamber zina yapanlar için “Mümin, zina yaparken mümin olarak zina yapmaz.” buyurmuştur.¹⁹³ Birinci ihtimal söz konusu olmaz, zira elimizde bununla ilgili delil yoktur. Bilakis bunun zıddı yani Müslüman olduğu sabittir.¹⁹⁴

I- Konuları Fıkî Boyutunun Dışına Taşması

İbn Rüşd, mevzuların akışı içerisinde kitabın konusuyla direkt ilgisi olmayan hususlara da girebilmekte, günlük yaşam içerisinde yararlı olabileceğini düşündüğü bilgileri vermekte, hikmet boyutuna değinmektedir. Bunu yaparken, dinî ilimlerde ihtisas yapan insanların bu temel bilgilere sahip olmasını ister görünmektedir. Bazen tıbbî bilgiler vermesi böyle değerlendirilebilir. Ayrıca bunlar onun câmiu’l-ulûm olmasının da bir yansımasıdır. Köpeğin ağzını değdirdiği kabın yıkanmasına dair hadisleri yorumlayan İbn Rüşd, dedesinden naklen bu hadiste bir hikmet olduğunu, kabın yıkanmasının kabın necis olmasından ötürü değil de kaba ağzını sokan köpeğin kuduz zehrini taşıyor olması ihtimalindedir; yedi kez yıkama emri bunun içindir ve bu sayı şeraitte birçok yerde tedavi ve ilaçlar için zikredilmiştir, der.¹⁹⁵ Aynı şekilde, hasta vefat ettikten sonra beklelmeksizin defnedilmesinin varit olan hadisler nedeniyle müstehab olduğunu söyleyen İbn Rüşd, suda boğularak ölenin defnine acele edilme-

191 *Bidâye*, II, 241.

192 *Müslim*, İman 35.

193 *Buhârî*, Mezâlim 30.

194 *Bidâye*, I, 77-78. Nikâh akdinin geçerli olmasında velinin bulunması şart mıdır meselesini tarafların görüşleri ve delilleri ışığında değerlendirmesi ve zayıf olan yönleri vurgulaması, kendi yaklaşımını ortaya koyması konumuz açısından güzel bir örnektir. II, 8-11.

195 *Bidâye*, I, 29. Devamında da kuduzla ilgili tahlil vardır. Buradaki izahından Hz. Peygamber’in tıbbî tavsiyelerinin en azından bir kısmına ilahî bir boyut yüklediği de anlaşılmalıdır.

mesi gerektiğini, zira su nefes almasını engellemiş olabilir, der. Böyle bir durumda hayatta olduğu anlaşılmaz. Damar tıkanıklığı gibi hastalıklardan ölen kimseler için de aynı durum söz konusudur, diye belirtir.¹⁹⁶

İbn Rüşd tıbbi bilgiler sunması yanında hukuksal sorunların çözümünde fen bilimlerinden de yararlanması gerektiğini ortaya koyar. Örneğin öğleden önce görülen hilalin önceki geceye mi gelecek geceye mi ait olduğu hususunda ulemanın ihtilaf ettiğini belirterek şöyle söyler: “Bu konuda ihtilaf etmelerinin nedeni, deneme ile öğrenilecek bir hususu öğrenmek için denemeyi bir tarafa bırakarak rivayetlere yönelmeleridir. Oysa bu hususta Hz. Peygamber'den gelen bir eser yoktur.”¹⁹⁷

İbn Rüşd'ün çalışmasında sınırlı sayıda yer alan bu örnekler, hadislerin söylenmesine neden olan arka planı ve hikmeti anlamak gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında, sorunların çözümünde bilimsel gelişmelerden yararlanmanın, rivayetlere bağlanıp kalmamanın önemine dikkat çekmektedir.

SONUÇ

İbn Rüşd, pek çok alanda eser telif etmesi yanında düşünce alanında hem İslam dünyasını hem de Batı'yı etkileyen bir mütefekkindir. Onun bu etkisinde İslam medeniyeti yanında Batı medeniyetini de tanınmasının katkısı büyüktür. İki medeniyetin buluşma noktalarından birini oluşturan bir coğrafyada yetişmiş olması, Hanefîlerle Şafîîler arasındaki mezhepsel rekabet ortamından uzak oluşu nedeniyle de işlediği konuları ele alışında ve hayata bakışında kavgacı olmayan bir tutum kendini belli eder. Bunun sonucu olarak son derece mutedil bir çizgiyi benimsemiş, farklı yaklaşımları da tolere eden bir bakış açısına sahip olmuştur. Nitekim bir filozofun eliyle hazırlanan ve belli düzeydeki insanları müctehit derecesine çıkarmayı hedefleyen eseri okundığında, diğer mezheplerin görüşleriyle de amel edilebileceği ve bunların da Kur'an ve sünnette kuvvetli delillere dayandıkları anlayışı oluşur. Zaten kendisi de zaman zaman ayet ve hadisler ışığında Malikî mezhebinin kabulü dışına çıkabilmekte ve bireysel tercihini ifade etmekte, farklı bir içtihat benimsemektedir.

Muvatta'ı ezberlemiş olan ve ahkâm hadisleri alanında birikimli olan İbn Rüşd, mezheplerin yaklaşımlarını deliller ışığında veren İstizkâr ile Temhîd'in özeti gibi duran Bidâyetü'l-Muctehid'de bu bakış açısını vermeye, delillerin felsefi arka planını irdelemeye çalışırken temel fikhî konular ile bunların dayandığı ayetler ve hadisleri zikreder. Bu amaçla Mâlikîlerin kaynaklarına bakmakla birlikte diğer mezheplerle

196 *Bidâye*, I, 181.

197 *Bidâye*, I, 228. Bazen kendi toplumunun gerçekliklerine ve yaşam tecrübelerine de vurgu yapar: “Kadın yaratılış itibarıyla mala meybinden daha fazla erkeklere meyardır.” demesi gibi. II, 10.

ilgili olarak da elinin altında temel başvuru kaynağı olarak İbn Abdilber, Tahâvî ve İbn Hazm'ın eserlerini bulundurur. Bu eserlerden ve benzerlerinden mezheplerin yaklaşımlarını ve dayandıkları delilleri ana hatlarıyla aktarır. Hadisler ile bunların sıhhat durumlarıyla ilgili olarak da hadis kitaplarına bakmak yerine zikri geçen kitaplardan yararlanır. Dolayısıyla zikrettiği hadis kaynakları ile rivayetlerin sıhhat durumlarına dair bilgiler bizzat kendi tetkikleri olmaktan ziyade yararlandığı eserlere dayanmaktadır denebilir. Bu nedenle de kullanılan hadislerin bir kısmı nispet edildikleri kaynaklar açısından problemler taşımaktadır. Bazen de zikrettiği hadisler andığı kaynaklarda bulunmayabilmektedir.

Bununla birlikte, hadisleri incelerken zaman zaman hikmet boyutuna da değinen İbn Rüşd, hadislerin anlaşılmasına ve yorumlanmasına yönelik özel bir çalışma yapmış olsaydı, ortaya çok farklı bir çalışmanın çıkacağını düşünmekteyiz. Temel İslami ilimlere olan vukufiyeti yanında kadılık yaparak sosyal hayatın ve onun problemlerinin içinde yer alması, felsefi ve müspet ilimlere yönelik birikimiyle birleştiğinde ortaya nasıl bir çalışma çıkacağını tahmin etmek zor olmasa gerektir.